

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

DR
701
M4
C95
1906

B 806,137

*Cvijić
Makedonski
Sloveni.*

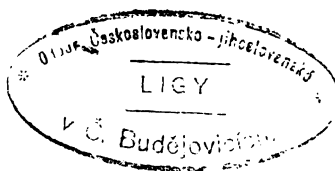

Handwritten signature or mark

Br. 119.

Др. Ј. ЦВИЈИЋ

МАКЕДОНСКИ СЛОВЕНИ

Čís. 119.

ПРОМАТРАЊА

0

ЕТНОГРАФИЈИ МАКЕДОНСКИХ СЛОВЕНА

Cvijic, J.

НАПИСАО

Др. Ј. ЦВИЈИЋ

ДРУГО ПОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА

34. Кнез Михајлова улица 34.

1906.

DR
701
.M4
C95
1906

11877/17-235

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Преглед проблема и задатак списа	7
Народна свест и народно осећање	9
О етничком имену	23
Етнографске карте	36
1. Стране етнографске карте	36
2. Ческе и руске етнографске карте	50
3. Етнографске карте балканских аутора	56
Статистички подаци	61
Прилог: Статистичке таблице македонског становништва.	

Преглед проблема и задатак списка .

Нигде у Европи нису народности тако измешане као у Македонији, особито у јужној Македонији. Даље, има прелаза и претапања једне народности у другу, нарочито Словена у Грке, Турке и Арбанасе, а Цинцара у Грке и Словене; претапање је у разним стадиумима: негде тек започело, негде одмакло, а негде готово довршено. Напоследку, народна маса македонских Словена нема одређене националне свести, није имала самосталну историјску прошлост, нема свог књижевног језика. Говори језиком, о којем постоје три мњења: да је ближи српском, да је сроднији с бугарским и да је можда самосталан јужно-словенски језик. Нема дакле поузданих етнографских знакова, на основу којих би се народне словенске масе означиле као српске или бугарске. — Питање даље компликују ови утицаји. Постоје националне и верско-националне пропаганде, и неке од њих деценијама намећу Македонцима, нарочито македонским Словенима, своју националну свест, затим им у том смислу обрађују језик и мењају обичаје. У балканским државама, које полажу право на Македонију, деценијама се кроз школе формира интелигенција с нетачним представама о народности Македонаца. Свака од балканских држава прибраја све македонске Словене својој народности, и то је постало осећање већега дела интелигенције. Због

тога има јавно мњење, које у то махом искрено верује. — Страни писци су македонско етнографско питање расправљали на основу двојаких информација. Једни су се информисали код интелигенције једнога од балканских народа и њихових присталица у Македонији, и према томе су заступали нетачна мњења. Други, који су самосталније радили, готово ниједан, нису знали ни српског ни бугарског језика, нису осетили оскудицу народне свести код македонских Словена, и, управљајући се једино по спољним знацима, нарочито по имену, обележавали су их као Бугаре.

Осим овога се појам Македоније у новије време погрешно раширио и на скопску и тетовску област, које се нису никад рачунале у Македонију.

Македонско етнографско питање је дакле једно од најтежих и најзаплетенијих. Даље, у њега су уношене све погрешне полазне тачке, које су горе поменуте, затим је расправљано махом погрешним методама и према нетачним главним проматрањима. Из основа су погрешне етнографске карте и статистичке таблице, у којима су проматрања и погледи резумирани. Ја сам дакле уверен да сваколика данашња владајућа мњења о етнографији македонских Словена почивају на заблудама.

Због тога ћу изнети своје противне резултате о етнографији македонских Словена, до којих сам дошао путујући, проматрајући и проучивши литературу. Држим да ће се из њих моћи двоје осетити: да су не само погрешне етнографске карте и статистичке таблице македонског становништва, већ и да се македонско етнографско питање мора ставити на сасвим другу основу. Проматрања ћу груписати око ових теза:

1. Нетачан је географски појам о границама Македоније. То сам географско питање раније расправио¹. Скопска и тетовска област спадају у Стару Србију.

2. Народна маса македонских Словена нема одређеног народног осећања и народне свести, ни српске ни бугарске, и ако су врло сродни са Србима и Бугарима.

3. Име Бугарин, којим се македонски Словени по правилу називају, није етнографско име и не означава етничког Бугарина.

4. Стране, немачке, француске, енглеске и друге етнографске карте Македоније нису етнографске, нису ни говорне или језичне (Sprachkarte), већ су колорисане једино на основу погрешно схваћеног имена Бугарин, којим се македонски Словени често називају.

5. Статистичке таблице су неистините или нетачне.

Народна свест и народно осећање

Код македонских Словена се могу поуздано запазити ова осећања. Они знају да су им страни Турци и Грци, у колико их с последњима црква не везује; затим се осећа да су они у националном погледу флотантна народна маса, која има етничку предиспозицију да постане Србима или Бугарима. Народна маса, која није пропагандом афицирана, не осећа се ни Србином ни Бугарином, а има у толико симпатија за оба народа, што се с њима може споразумевати и што се од њих нада ослобођењу. Као код сваког по-

¹ Географски положај и опште географске особине Македоније и Старе Србије. Српски Књижевни Гласник за 1903. годину. На бугарском језику су горњи погледи тачно саопштени у Македонско — одринском Прегледу бр. 17., 1906. г.: Новиятъ обектъ на сръбскитъ претенции.

тиштеног народа, мера симпатија према Србима или Бугарима зависи од тога, ко им већу помоћ указује и ко им ставља или даје веће изгледе за ослобођење. Мени се често дешавало, да у селима, која припадају бугарској партији, сељаци разговарају са мношвом о својим невољама и о ослобођењу у томе смислу као да су српске партије и изјављују, да им је подједнако мило, потпали под Србију или Бугарску. То сам слушао и од понеког егзархијског калуђера и свештеника, који су иначе вође бугарске струје међу македонским Словенима. Последњих година, док код нас још нису били дигнути филоксером уништени виногради, многи трговци из Србије долазили су у Тиквеш и остале виноградарске области Македоније, и куповали грозђе. Народ је ступао с њима у додир, видео да говоре скоро истим језиком, и ја сам, наилазећи после трговаца, осетио у многим селима расположење да пређу на српску страну, ма да су иначе била бугарске партије, и ма да наша пропаганда није никад у Тиквешу радила и нисмо ту имали ниједнога свога села. Године 1904. путовао сам с многим сељацима солунске околине, који су бугарске комите, јер српских тамо није никад било, и ноћивао сам по њиховим селима; они су ми саопштавали цео свој рад и планове, и ја сам јасно осетио да они мене сматрају као свога и да немају никакве нарочите предилекције према Бугарима као Бугарима. У осталом да народна маса македонских Словена нема одређеног српског или бугарског народног осећања зна и сва разборита македонска интелигенција, која се школовала у бугарском или српском духу и постала Бугарима или Србима. С овом тачном идејом могу се с коришћу да читају

и шовинистички писци, који су доказивали да су Македонци само Срби или само Бугари. Код свих, који су сами опсервирани и познавали народ, често се похотично измакне признање, да македонски Словени немају специфичне народне свести и да једино, осећајући антагонизам према Турцима и Грцима, прилазе бугарској или српској струји, оној која поведе борбу против Турака и Грка. *Верковић*, који је био писац и агитатор бугарске ствари у Македонији, признао је то на неколико места.¹ *Шопов*, сада бугарски трговачки агенат у Солуну, врло заслужан за развијање бугарске струје у Македонији, написао је полемичан спис о етнографији Македоније, у коме су, вештије но и у којем другом, заступане бугарске претензије на Македонију. Пажљиво читајући овај спис, наћи ће се много места, на којима се тврди да македонски Словени, пре оснивања бугарског егзархата, „étaient privés de conscience nationale“ (с. 45).² Исти је случај с оним српским писцима, који налазе само Србе у Македонији, али су путовали и проматрали Македонце. То мњење, да македонски Словени немају ни српске ни бугарске народне свести и да су у националном погледу флотантна народна маса, која се колеба између Срба и Бугара, ја сам укратко изнео у бечким новинама „Die Zeit“,³ а затим га је с много интуиције развио и одатле изнео конзеквентно Даро-

¹ Народне песме македонски Бугара, *Изборак*, 1899, с. VI, IX и XIII: Македонски Словени су „без сваке народне свести и самозајемности“ у Македонији разликује четири народности: словенску, македонско-келанску или цинцарску, грчку и османлијску.

² La Macédoine et l'unité de la civilisation, *Revue de la géographie*, 1907.

³ № 173, од 22. марта 1902.

вити писац К. Gersin (Н. Жупанић).¹ Македонска револуционарна организација штампала је 1904. г. свој знаменити мемоар, у коме је стала на исто, једино правилно и за Македонце сасвим јасно гледиште.²

Последица је описаног осећања код македонских Словена појава: да се они, потпавши под Србију или Бугарску, брзо, поуздано у другој генерацији, националним осећањем изједначе са Србима или Бугарима. Истинитим познаваоцима балканских прилика је познато, да је народ на пр. ђустендилскога и пиротскога краја пре ослобођења имао исто неодређено народно осећање као данашњи Македонци, а да су сељаци ђустендилске и пиротске области сада по осећању потпуно Бугари resp. Срби. Као што је на другом месту изложено, то је поуздана прогноза и за будућност македонских Словена, ако би их добиле Србија или Бугарска.³ Даље је испитивањима мојим и мојих сарадника утврђено, да у саставу становништва данашње Србије учествују у знатном броју македонски Словени и да су многе наше варошке породице македонског порекла. Исти је случај у Бугарској. Разлика је у томе што Македонци Србије махом припадају старијим миграционим струјама, а Македонци Бугарске су већином новији досељеници. Али су се и једни и други изједначили и изједначују се са Србима и Бугарима и ни по чему се не осећају као стран или друкчији елеменат. Истина, интелигентни Македонци се у Бугарској више издвајају и бивају од

¹ К. Gersin. Macedonien und das türkische Problem. Wien, 1902. с. 48.

² Мемоаръ Втрѣшната Организација. Софија 1904.

³ Више о том: Антропогеографски проблеми Балканскога Полуострва. Насеља I с. CLXXX.

правих Бугара издвајани, али ово је поглавито због тога што су млади досељеници многобројни, и што с успехом воде с домороцима борбу око положаја и власти. И ови последњи појави доказују, да македонски Словени немају никакво специфично народно осећање, да се изједначавају и да се подједнако брзо и лако изједначавају и са Србима и с Бугарима.

Одређено словенско сећање, или неодређено национално осећање и оскудица народне свести код Македонаца, врло је слично с осећањем т. зв. „Крањца“ (кајкаваца) у Хрватској, у неколико и „Словена“ или „Словинаца“ у Далмацији. Познато је да су први засебнога говора, који је врло сродан српско-хрватском, и уз то католичке вере: они нису до скоро имали, а већином и сада немају одређене народне свести. Колебали су се између Срба и Хрвата, али су поглавито Хрватима постајали због вере и државне организације, која је хрватска. Кад је почела борба између Талијана и Србо-Хрвата у Далмацији, последњи, нарочито они католичке вере, звали су се Словенима и често нису имали одређене племенске свести, српске или хрватске. Још има у Далмацији таквих „Словена“.

Код македонских Словена нема дакле ендогене народне свести, али има бугарског и српског народног осећања, које је махом импортирано, наметнуто, пропагандом створено. Истина овај процес треба тако схватити, да је било погодаба да бугарска и српска народна свест ухвате корена. Такве су погодбе једнакост вере и верске културе, сродност језика, историјске везе, привлачна моћ слободних балканских држава на потиштене македонске Словене. Бугарска је

пропаганда старија, боље организована, даље, Бугари имају у Македонији своју цркву, егзархат, с више владика, с многобројним свештенством. Егзархат има права да отвара бугарске школе и да ствара бугарске општине, а у општинама је усредсређен готово цео јаван живот турских хришћана. У Македонији се ничим не може створити национална партија као вером, која искључно припада једном народу и идентификује се с народношћу; утицајем националистичке школе то се осећање учвршћује и постаје дубље. Егзархат, бугарска црква, сматра се као словенска и као супротност грчкој цркви, патријархату. Због цркве су Бугари задобили за своју партију велики број македонских Словена, помоћу патријаршије су Грци и тамо створили своју струју и народност, где никако нема етничких Грка. Срби немају своје самосталне цркве и свих оних ефикасних начина пропагандског рада, којима црква располаже. У Турској је вера идентификована с народношћу, и само они народи, који имају своју цркву, могу се званично називати својим народним именом. Званично, Срби дакле немају права у Македонији ни на своје народно име; оно се у последњим годинама само толерира. Осим тога је српска пропаганда млада, те није довољно познала прилике и консолидовала начине рада. Због поменутих, много погоднијих погодаба бугарска је пропаганда дала много знатније резултате но српска. Нарочито је створена бугарска македонска интелигенција, и међу Словенима свих македонских вароши бугарска партија има већине, махом знатне већине. Али због оскудице ендогене народне свести, ти резултати пропаганде нису стални, дају се променити радом српске пропаганде, као што су се у мно-

гим варошима и мењали.¹ Даље, кад би Македонија добила српску државну организацију, те би вароши брзо постале српске, онако исто као што су за 20—30 последњих година постале бугарским, због бугарске цркве и пропагандског рада. Али је главно за постављено питање то, што широке народне масе нису утицајем пропаганде добиле одређену и непроменљиву народну свест ма које балканске народности. Најчвршће су везани са бугарском или српском народношћу становници оних крајева, где је у новије време било устанака с националном бојом и где су Македонци своју солидарност с дотичном народношћу крвљу запечатали. Крвавим догађајима је створена заједничка историја, која везује учеснике, њихове породице, кацшто и село. Због тога су на пр. с бугарском народношћу интимно везани крајеви око горње Месте и Струме, нарочито разлошка околина и област око села Кресне, где је још за време руско-турске војне 1878 г. било устанака, који су крвнички угушени: у најновије време се тамо водила четничка војна. За време мојих првих путовања т. зв. *Унутрашња Организација* била је чисто бугарска; основана је утицајем и радом из Бугарске. Доцније је она у неколико еволуирала и постала македонска, јер је бар неколико разборитих вођа увидело, да је заблуда дати покрету чисто бугарско обележје; даље ће због тога имати да се боре са Србима и присталицама других народности.²)

¹ Ово су запазили и страни проматрачи, као на пр. К. Oestreich (Geogr. Zeitschrift 1905. с. 291): „So sind nun die Serben an der Arbeit, das Tetovo, Üsküb und Köprüllü den Bulgaren wieder abzunehmen, und es ist kein Zweifel, dass es ihnen gelingen wird.“

² У најновије је време Унутрашња Организација, којој је средиште у Софији, опет потпуно стала на бугарско национално земљиште. То се

У првој фази она је започела акцију т. зв. *виничком буну* у кочанској котлини. Задобила је била у селу Виници неколико одлучних сељака и направила је у том селу магацин оружја и муниције. Ови сељаци с бугарском етикетом убију и похарају најбогатијег виничког бега. Трагајући, турска власт открије заверу, нађе оружје, побије неке сељаке, а многе из Винице и околних села стави на муке. Услед таквих догађаја очврсне у овом селу иначе лабава веза с Бугарима. У тим првим временима је Унутрашња Организација нарочито убијала присталице српске народности. Али није увек постижавала тражени ефекат, да их терором застраши, те да пређу из српске у бугарску партију. Напротив, познајем такве случајеве, на пр. у Дримколу, северно од Охрида, где су потомци убијених тако очврсли у српској свести, да су постали непомирљиви национални борци. Због таквог рада Унутрашње Организације развијао се све више антагонизам, који је већ постојао између бугарске и српске партије у Македонији. Организоване су српске чете у околини Куманова, у Поречу и у области између Велеса и Прилепа. Оне су имале крвавих судара с турском војском и с бугарским четама, затим с оним четама Унутрашње Организације, које су бугарске боје. Ја имам поуздана проматрања, да је због тога у поменутиим областима ојачала српска народна свест код македонских Словена.

Проматрањима и другим искуством дошао сам дакле до резултата: да македонски Словени у својој маси немају никакве народне свести, да немају ни

јасно види из расправа, које су штампане у њеном литерарном органу *Македону* — *одринском Прегледу* за 1906. г.

српског ни бугарског народног осећања, али да имају предиспозиције да та осећања лако приме и да се брзо преобрате у Бугаре или Србе. Географски је било најважније то констатовати, а у ствари је таква констатација данашњег стања народног осећања један од најважнијих факата за процену вредности српских и бугарских претензија на македонске Словене. Напослетку је то најзначајније и за македонски политички проблем, ако се он буде решавао према научним констатацијама.

Али нема сумње да се и у једној флотантној народној маси, која нема ни одређено српско ни бугарско народно осећање, могу наћи у језику и историјским традицијама српске и бугарске црте, знаци и трагови. Сви озбиљни испитивачи су констатовали и једне и друге трагове и утицаје.

Лингвистички моменат је употребљаван и врло често злоупотребљаван при расправљању македонског етнографског питања. Врло рано су *локално* запажене несумњиво бугарске или несумњиво српске црте у језику македонских Словена, и шовинистички или необавештени писци су одмах објавили, да је у свој Македонији језик ближи српском *resp.* бугарском. Међутим, сви озбиљни писци сагласно тврде, да и сад нема довољно поузданих података, да би се могла добити потпуна слика македонских говора. Осим тога су у познатом фолклорном материјалу, који служи за основу лингвистичким студијама, често констатоване не само нетачности и непотпуности, већ је утврђено да је језик у причама и песмама кадшто дотериван у смислу политичких аспирација и из националног одушевљења скупљача и издавача. Даље, многи од скупљача су

били неспремни за тај рад.¹ Познато је да Македонци у масама иду у печалбу у Србију и Бугарску, где им се језик мења; осим тога су мењале језик млађих македонских генерација многобројне школе разних пропаганада, нарочито бугарска. Може се, дакле, врло лако погрешити у избору лица, која су предмет лингвистичких студија. И због свега тога је мало озбиљних лингвистичких радова о македонским говорима, осим тога се и у њима није дошло до неконтестираних резултата, којима би се дефинитивно решило лингвистичко-етнографско питање. Није јасно и данас да ли су македонски говори засебан јужно-словенски језик с више дијалеката, ма да је то готово невероватно, или су ти говори, и у колико су, у целини ближи бугарском или српском језику.² Изгледа несумњиво, да

¹ Такви су махом били они скупљачи, чија су саопштења штампана у *Сборнику* бугарског министарства просвете; њихова се грађа мора даље и због тога с највећом пажњом употребљавати, што су скоро сви ти скупљачи националне пропагандисте у Македонији.

² Има неколико резултата, који изгледају скоро поуздани и које ћу саопштити по испитивањима *Олафа Брока* (Die Dialekte des südlichsten Serbiens. Kais. Akad. d. Wiss. Wien. Schriften der Balkankommission; linguistische Abth. с. 1—342, с картом), *Ст. Новаковића* (ђ и ђ у македонским народним дијалектима. Глас Срп. Акад. XII, стр. 53; Београд 1889.) *В. Облака* (Macedonische Studien. Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss. Wien; philol.-hist. Cl. 1896.) и *Д-ра А. Белића*, (Дијалекти источне и јужне Србије. Издање Акад. Наука Београд 1905. г. глава VI—VIII увода).

Знаменити Вук, који је први упознао научни свет и с бугарским језиком, осетно је да је народни говор *тетовскога, гостиварског, кичевског и дебарског краја* ближи српском но бугарском језику; до тога је закључка дошао разговарајући с неколиким људима из тих крајева (Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона, стр. 1. 1849. — Рјечник 1852. год.) И поменути *С. Верковић* је слично признавао, да се дијалекти око Врања, Куманова и Дупнице (у Бугарској) „више приближују српском језику него ово јужно-македонско наречје“. У најновије је време *Olaf Broch*, проф. Универзитета у Христијанији, проучавао дијалекте јужне Србије, и на карти је представио, да се ти дијалекти про-

се, једнострано радећи, могу у македонским говорима да пронађу црте, које су само њима својствене, или су само српске или бугарске.

Јасно је да се ја не могу упуштати у расправљање поменутих лингвистичких питања. Али доња примедба доказује: да је народни говор око Скопља, Куманова, Кратова, а и Тетова и Гостивара несумњиво ближи српском него бугарском језику; да у језику осталих македонских Словена има и бугарских и српских језичних црта, и српских и бугарских утицаја, или као

стиру и јужно од Враћа, преко јужних граница Србије, према Скопљу, Куманову и Кратову (види с. 129). Из његове објективне расправе и саопштених образаца говора, излази, да су то српски дијалекти, на које су утицали бугарски говор и српски књижевни језик. *Д-р А. Белић* тврди, да су говори целе области јужно од српске границе, за коју је доказано да се увек рачувала у *Стару Србију*, по словенским цртама у фонетици и морфологији *чисто српски*. Они представљају архаичније српске говоре и тако посматрани чине целину с говорима јужне и источне Србије и западне Бугарске. По *Д-ру А. Белићу* неки од тих говора примили су члан, било од бугарских говора, било од македонских дијалеката или можда од онога романскога становништва, од којег су и ти словенски језици примили ту особину. То исто вреди и за упрошћавање флексије, које су извршили сви ови говори. — Међутим има у *јужној Македонији* говор, који се данас сачувао у незнатним остацима и губи се као говорни тип. Тај интересантни, архаични говор испитивао је *В. Облак* и дошао до закључка, да се он мора сматрати као предак старословенскога језика, и да је ближи бугарском језику. Његова сродност са данашњим бугарским језиком долази отуда, што су се неке фонетичке (жд, шт, назали, полугласници) и морфолошко-синтактичне особине у њима слично развиле. — Између ове две зоне је *највећи део Македоније*, у коме је констатована мешавина оваквог јужно-македонског и северо-македонског (старо-србијанског) говора. *Ст. Новаковић* је опрезним и објективним испитивањем утврдио, да су за велики део ове области карактеристични српски гласови *ђ* и *ћ*. То у многоме признају и бугарски лингвисти, н. пр. *Б. Цонев* (Уводъ въ историята на български езикъ. София 1901. Отисак из бугарског Сборника) и чешки етнограф, *L. Niederle* (*Makedonska otázka* с. 27.). — Преглед досадашњих лингвистичких резултата дао је *Ilie Bărbulescu*, проф. на румунском Универзитету у Јашу. *Romani i față, de Sârbi și Bulgari mai ales cu privire la chestia macedo — româna*. București 1905. с. 216.

што је то професор, *В. Јагић* обележио: македонски језик је састављен из дијалеката, који чине прелаз од бугарскога ка српско-хрватском језику.¹ Тог је мњења и руски лингвиста, *А. Кочубунски*. Он каже да у македонском говору има „настолькоже сербскихъ, насколько и болгарскихъ особенностей“.² Даље је вероватно да је језик неких крајева источне Македоније ближи бугарскоме.

Мени је познато, да се македонски Словени могу лако споразумевати и са Србима и с Бугарима, пошто се и једни и други врло брзо навикну на разлике у акценту и на мали број специфичних речи. Овим само понављам познати факт, који је од великог практичног значаја.

На основу језика се, дакле, не може једнострано решавати македонско етнографско питање, још мање македонско политичко питање. У таквим, по језику прелазним зонама између два народа, осим тога у појасима где словенско становништво нема одређене националне свести, морају се узети у обзир и други важни моменти, нарочито при политичком решавању македонског питања.³

¹ Archiv f. slav. Phil. VIII. 134—5. Сличну је мисао В. Јагић обрадио детаљније у: Ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen. Arch. XVII; затим: Einige Streitfragen. Arch. XX и XXII.

² Записка о путешествіи по славянскимъ землямъ. Одеса. 1874. с. 44. *Ростковски* (Распредѣленіе жителей Битольскаго Вилаета по народностямъ и вѣроисповѣданіямъ въ 1897. году с. 62) није у својој статистици одвајао Србе и Бугаре, већ их зове Словенима стога, „что македонское нарѣчіе представляетъ переходную ступень отъ сербскаго къ болгарскому языку.“

³ Овим се ни мало не потцењује значај лингвистике: њени резултати су увек од вредности. Али, појам народности је компликован психолошки појам и народност се често формира под утицајем других момената, који су кадшто важнији но незнатне разлике у говору. Наглашено је на пр.

Тиме је обележена вредност лингвистичких резултата за македонско етнографско питање, о којима се поглавито бави полемичка српска и бугарска литература. На другом месту се обично позивају у помоћ српска и бугарска историјска права на Македонију. Познато је да историјска права немају тога значаја; кад би им се дао, требало би из основа изменити карту Европе, и не би се знало, где да се стане с тим променама. Ранија завојевања имају етнографског значаја не по себи као права, већ само у колико су оставила трагова у култури, језику и осећању завојеване области. Многобројна и једно од другога у неколико различна словенска племена, међу којима је могло бити и таквих која су имала више српске особине, или више црте доњо-дунавских Словена, најпре су и најдуже времена била под Византијом, и византијска култура је на њима оставила најдубље трагове. Утицај те културе, нарочито на више и варошке слојеве македонских Словена, није престајао ни за време

од коликог је утицаја у Македонији вера на формирање народности, затим је из досадашњег излагања јасно колико томе доприноси интензивна школска и културна пропаганда; и крвави четнички догађаји мењају слабу народну свест појединих крајева; напоследку се најмање може на основу нешто више бугарских или српских лингвистичких особина закључивати да су македонски Словени бугарске или српске расе.

Језик се не сме мешати с расом, ни у оним случајевима где су лингвистичке разлике много веће, но што су између Македонаца с једне, а Срба и Бугара с друге стране. Нема прецизних соматолошких проматрања и мерења македонских Словена. На основу таквих података данас се не може говорити, али није без интереса саопштити да сам на седмогодишњим путовањима по Македонији ово *grosso modo* запазио. И у самој јужној и источној Македонији нема познатог антрополошког типа, који се често сусреће у северној Вугарској и који се мора сматрати као специфично бугарски: широка лица, јаке јабучице, људи малог или средњег раста, широких груди, збијени, јаки. Изгледа да су и јужни и источни македонски Словени антрополошки ближи Србима.

бугарских и српских завојевања, а осећао се и кроз сву турску периоду. Стара балканска култура је управо византијска култура, али ни у којој балканској земљи и ни на којим Словенима се толико не осећа као на варошким Словенима Македоније, где-где јако и на сеоским Словенима јужне Македоније. Пажљив проматрач ће опазити, да су дубоке психичке особине и поглед на свет (Weltanschauung) код ових Словена често византијски.

За време бугарске и српске владавине Македонија је и колонизирана. Срби из Рашке су насељавани чак око Бера (код Солуна),¹ у скопској области,² вероватно и по другим крајевима. Осим тога, српска средњевековна држава, савршеније организације и више културе, оставила је многобројне трагове у Македонији. Све боље црквене грађевине су из времена српске династије Немањића, као што је то утврдила научна експедиција руске Академије Наука. Осим тога је Рашка завојевала Македонију после Бугарске, и од Срба су је Турци отели. Зато су ваљда историјске традиције, којих у многим крајевима Македоније има (нарочито око Сереза, Прилепа, у Поречу, у скопској области итд.), поглавито или једино из нашег нема-

¹ Кантакузен књ. III. стр. 120. Ed. Bonn. (говори о 1351 г.): „И ако су у Бери и пре становали *много Срби*, послати од краља (т. ј. Душана) да ту станују, не само војници, него и богати људи, како због остале угодности, тако и стога што је простран и многољудан не само простим војницима, него и велможима, од којих је много, или боље рећи све, краљ изагнао кад је град заузео, — ипак бојећи се још да се не одметне, *стално насели у њему не мало војника и неке властеле* (ово ми је место превео из Кантакузена г. Љ. Ковачевић).

² Познато је из хрисовуља да су Рашани нарочито за владавине краља Милутина насељавани по скопском крају.

њићског доба. Старији српски културни капитал је у Македонији знатно већи но бугарски.¹ Али ипак ни један од тих утицаја, ни српски који је био млађи и несразмерно интензивнији но бугарски, није створио трајну моралну свест о народности Македонаца.

О етничком имену

Македонија се састоји из многих котлина, које су географске целине. Зато у Македонији има више обласних имена но и у којој балканској земљи. Исто тако често се и народ појединих области зове по имену племенâ, чија се племенска организација изгубила. Тако су се сачувала племенска имена *Брсјаци* и *Мијаци*. Брсјацима се зову словенски становници кичевске котлине; има их одсељених у Крушеву и у Горњој Преспии. Мијацима се назива становништво Мале Реке (села: Галичник, Лазаропоље, Тресонче, Селце, Росоки, Осој, Гари и Сушица) и околине (Горњи и Доњи Мелничани, Г. и Д. Косоврати). Има их одсељених у четири села у околини Дебра, затим у селу Ђвлоџцу, у кичевској, и Смиљеву, у битољској области, напоследку у помињатим селима Папрадишту и Орешу у велешком крају. Раније је изложено, да се *Шоповима* назива знатан део становништва скопске Старе Србије и северо-источне Македоније, а вероватно је и то назвање било првобитно племенско. Изгледа да је сличног порекла и име *Мрваци*, како се назива већина словенског становништва у солунској, сереској и драмској области, све до Месте. На Истоку од Месте су

¹ Интересантно је између осталог да су скоро у свој Македонији познате речи *краљ* и *варош*, које су Македонци могли примити само утицајима са Севера, од Срба.

Помаци, и овдѣ се под њима разумевају не само помухамедањени Словени (као обично), већ и Хришћани. Изгледа да се *Рупцима* зове само оно доспатско словенско становништво, које се бави или се бавило о рударству. Кашто се групе македонског становништва зову по некој говорној особини или другој одлици. Такви су *Пуливаковци*, око горњег и средњег Галика, *Ести* у Жупи, на десној страни Црнога Дрима, јужно од Дебра, и *Уљуфи* у неким подримским селима (Стеблево, Гинец, Себиште и Борово). *Влаховцима* се називају пословењене влашке групе и породице (на пр. у Куфалову). Често су имена дата из подсмеха. Тако Прилепчани зову Мориховце *торлацима* у познатом смислу, кичевски Брсјаци сељаке прилепскога поља *пурјацима*, а кецкарима зову сељаке неких подримских дебарских села (Луково, Јабланица, Модрич и др.). Интересантно је да Словени зову грчко становништво између Сереза и Зиљахова *дарнацима*; иначе изгледа да македонски Грци немају других имена осим народнога.¹

Поред ових обласних и локалних имена разноврсног порекла и значења, у неким областима се чује и име *Србин*, као у Поречу и скопској Црној Гори. Али македонски Словени себе по правилу зову *каурима* и *Бугарима* (не Българима). Руски писац В. Качановски вели да је слушао у Македонији, да сељаци зову себе просто *Словенима*²; и ја сам ту реч

¹ С. Верковић (Описаніе быта Болгаръ Москва 1868. с. 46.) саопштава и ова племенска имена македонских Словена: *Полани*, *Копановци*, *Барѣнци*, *Пијанци*, *Бандовци* и *Сираковци*, и обележава њихово распрострањење.

² Извѣстія отдѣленія рус. языка и словес. импер. акад. наукъ, VIII/II 1903. стр. 187—8.

чуо у јужној Македонији и приметио сам да сељаци знају да су Словени. Грчки сељаци их увек Бугарима називају. Арбанаси их скоро редовно зову *Шкјеји* (Словени).¹ Од ових имена се погрешно разумева име Бугарин, по томе што се у иностраној и бугарској књижевности узима као етничко, народно име.

Као што широке народне масе македонских Словена немају националне свести, тако и име Бугарин није у Македонији народно име, не обележава народност. Сваки пажљив посматрач, који се буде дуже бавио међу македонским Словенима, мора ово осетити.

Кад македонски сељак употреби име Бугарин, он њиме двоје означава: људе простијег живота, потчињеног и мучног положаја затим ставља ту просту радничку масу, која словенски говори, у супротност према Несловенима, Грцима и Турцима, који су над њом и који је за нешто ниже сматрају. Прво је значење главно: речју *бугарски* се на првоме месту означава простији начин живота, рада и мишљења. Тако на пр. хоће да кажу да су „асли Бугари“ (прави Бугари), кад им дођете кући, па немају посуђа и немају шта да вам понуде. За прост начин рада кажу „бугарска работа“. Кад хоће да обележи да нешто просто, сељачки прича и мисли, Македонац каже, „прикажува каурски“, „прикажува бугарски“. Од јужних Македонаца (Куфалово код Солуна) чуо сам речи „избугари

¹ Арбанас, *G. Musachi* написао је 1510. г. *Historia della casa Musachia* (Charles Hopf: *Chroniques greco-romaines*. Berlin 1873. p. 280) у којој помиње Словене настањене у близини Елбасана, у области Orari: „il pease d'Orari ch'e habita dé Schiavoni.“ Арбанаси су их дакле и тада називали Словенима. Пошто су Арбанаси као насељење старији од македонских Словена, име *Шкјеји* и *Schiavoni* значи, да су се македонски Словени за време насељавања једино тим именом звали.

се“, кад се пшеница изметне, није за семе, и „побугари се“, у смислу: кад нека ствар лошијом постане; најлошију врсту пшенице зову „бугарка“. Ове речи, као и име Бугарин, имају дакле стран облик, који није македонски, и њих су можда македонски Словени усвојили било од турске управе (у којој је у ранијим временима било много мухамеданских Срба из Босне) било од Грка. Ови су као владајуће или више класе, могли тим речима дати горње значење.

На сличан начин је променило име кајкавско становништво *данашње* северне Хрватске. Оно се у 16., 17. и 18. веку звало *Словенцима*, и свој језик *словенским*. Званичним и другим утицајима почне се у поменуто кајкавско становништво око 1700. увлачити име *Хорват* (не Хрват), и то име постепено освоји.¹

У широкој, пропагандом неафицираној народној маси македонских Словена, реч Бугарин нема народносно значење. Има дакле сасвим друкчије значење но на пр. у северној Бугарској, где се за реч Бугарин везује народна свест. Нема ниједног интелигентног Македонца, ма којој националној партији припадао, који ово не би осећао. То није јасно само страним проматрачима, који не знају језика или га тако мало знају да не могу разумети осећања и природу једнога, њима страног народа.

У колико има етнографскога у македонском појму *Бугарин*, то значи Словенин и словенско. То се у разним аспектима види из ових примера. Кад македонски сељак чује руски, српски или прави бугарски говор, он ће рећи да је и то бугарски. Ја сам у јужној Ма-

¹ В. Ђ. О српском имену у западнијем крајевима нашега народа. Њ Београду 1901. с. 35—39.

кедонији познавао српске присталице, који су се борили и гинули за српску народност, па су ипак, ради издвајања од Грка и Турака, називали себе и своје Бугарима, а свој прости начин живота и рада бугарским. Ако су полујелинизовани македонски Словени чифчије или у опште припадају земљорадничкој класи, они ће кашто у разговору себе назвати такође Бугарима, и ако се у ствари сматрају за Грке и нешто грчки говоре.

Као што је речено, грчки сељак зове македонске Словене увек Бугарима, и под тим разуме просте људе који словенски говоре; по последњем је код Грка име Бугарин исто што и Словенин, и у толико етнографски појам. Грци називају Бугарима и Србе, и оне из Србије, кад не знају да су отуда; иначе њих изузимају и зову Србима. Име Србин је за грчкога сељака само политички појам. У јесен 1904. г. прешао сам преко Олимпа из Македоније у Грчку и дошао с једним српским пратиоцем у варошицу Дерели. Тада се у јужној Македонији водила огорчена четничка борба између Грка и Бугара. Из обе земље су прелазиле чете у Македонију. Мене су и они Грци, који су нешто словенскога македонскога језика разумевали, сматрали за Бугарина, и зато нису били предусретљиви. Тек кад сам показао властима пасош и препоруке, и кад су се уверили да сам из Србије, престали су ме сматрати за Бугарина.

Слично значење има име Србин у Румунији, затим унеколико и у нашим споменицима 14. века. Као што је познато, у Румунији има насељених Бугара из северне Бугарске, осим тога прелазе у Румунију у печалбу сваке године многе хиљаде Бугара и Срба.

И оне настањене и ове печалбаре Румуни зову само Србима. Име Србин је овде идентично са појмом Словенин. У нашим споменицима поменуте периоде име Србин има тројако значење: етнографски Србин, политички Србин, затим земљорадник, као супротност Влаху или пастиру.

Врло је интересно сазнати када се и зашто се име Бугарин тако јако раширило по централним деловима европске Турске и како је оно добило поменуто ненационално значење. Таква историјска испитивања не спадају у задатке овога списка, који има тежњу да утврди данашње значење имена Бугарин у Македонији. Али је и с последњег гледишта од интереса поменути неколико података, из којих би се видело како су се Македонци раније називали.

О бугарском је имену написао врло учену расправу *Ив. Шишмановъ*,¹ а за српско и друга која се у Македонији у току векова помињу прибрав је податке *Д-р В. Ђерић*.² Ђерић је радио по статистичкој методи, наводећи име и годину, у којој се име помиње. Ја сам и сам загледао у главније изворе, да добијем уверење и слику о распрострањењу имена Србин и Бугарин. Осим тога сам љубазношћу г. *Љ. Ковачевића* разгледао с њиме многе повеље поглавито немањихског доба, које је г. Ковачевић преписао и које ће ове године бити наштампане у издањима наше Академије. Из разгледања поменутих списка и рукописа ово излази.

¹ Бугарски Сборникъ 16—17. 1900. с. 701.

² О српском имену у Старој Србији и у Македонији. Београд 1904. с. 46.

Византијски писци су она словенска племена, што су се у Македонији за време сеобе народа населила, звали просто Словенима, а њихову земљу су кашто називали *Словенијом* (Македонија).¹ За време бугарске владавине, нарочито за време знатне бугарске моћи под царем Симеуном у 10. веку, македонске Словене су називали политичким именом Бугари, а њихову земљу Бугарском. Без сумње је то политичко име почео и народ примати, као што се и данас дешава у сличним случајевима. Противно томе *Д-р В. Ђерић* тврди, да „од најстаријих времена па до почетка 19. века нема ниједнога поуздана примера, где би Словени у Македонији сами себе називали Бугарима или свој језик бугарским“.²

Доцније у 13. веку, Македонију су Срби освојили. Има знакова да су она словенска племена, која су живела око Скопља, Куманова, Тетова и у Поречу била увек ближа Србима. И данас је народ поменутих крајева по свима етнографским особинама, и лингвистичким, ближи Србима, ма да се и на њему виде и бугарски утицаји. Даље је та област од 13. века била под Србијом, затим је у турско доба, све до 1767. г. била под српском, пећском патријаршијом. И ако је од 1871. г. овде уведена бугарска црква, становници су се 1878 г. борили против Турске као Срби и молили су берлински конгрес да припадну Србији.³

¹ Georgius Cedrenus. Corpus scriptorum Historiae Bysantinae. Bonnæ 1838. I с. 761, 772, 773 итд. Познато је да се горње може многобројним примерима потврдити.

² Op. cit. с. 42.

³ Др. Ј. Хади-Васиљевић. Устанак Срба у кумановској и паланачкој кази у 1878. г. Братство XI с. 58. Београд 1906. год.

Из споменика се јасно види, да су Словени у правој Македонији од српске владавине почели примати име Србин, а политичког имена Бугарин је скоро сасвим нестало. У доба Милутиново се само једанпут поред Срба и Грка помиње,¹ а у Душаново доба га потпуно нестаје. У Душанову Законнику² се помињу Срби, Грци, Власи, Арбанаси и Саси, а нигде Бугари, а Законик су донели сабори у Скопљу (1349. год.) и Серезу (1354. г.), и он је вредео за сву Душанову царевину, која се простирала од Дунава до јужне тесалијске границе. У свима повељама Душановим и Душанова доба, које се тичу македонских крајева, помињу се само Срби, Грци, Власи, Арбанаси, Саси, опет нигде Бугари.³ Византијски цар Кантакузен, који је по Македонији водио ратове најпре с царом Јованом и царицом Аном, затим с Душаном, на више места помиње Србе: тако прича о српским сељацима код Philipri, код града Просека, а Душанова војводу Хрељу, који је владао у Струмици и Петричу и био македонског порекла, зове Србином.⁴ Кад су се после смрти Душанове, за владе његова сина Уроша, одвојила нека македонска властела и образovala засебне државице, као краљ Вукашин у западној Македонији, а

¹ Милутинове повеље у Monumenta Serbica и Споменику срп. Акад. III. затим у збирци г. Љ. Ковачевића.

² Ст. Новаковић. Законик Стефана Душана 1349. и 1354. у Београду 1898. Народи се нарочито помињу у чл. 39. и 82. призренског рукописа.

³ Особито је интересантна хрисовуља у Гласнику срп. уч. друштва књ. XXIV 1868. с. 241, где се помињу Срби пчињске области, затим она у J. Šafaříka: Památky děvniho písemnictví Jichoslovanuv. V Praze 1873. с. 99., где су границе између српске земље и Грчке, затим хрисовуље у рукопису г. Љ. Ковачевића.

⁴ Кантакузен. Историја књ. II с. 256. и 274., књ. III с. 327. Ed. Вонп. За последње о Хрељу и: Србски Комнени, у Гласнику Друштва Србски Словесности XIII.

Дејановићи и Угљеша у источној Македонији, они су и даље себе, своју власт и своје војнике — Македонце називали српским именом.¹

При крају 14. века је дакле име Србији превладало у Македонији. По горњим излагањима је поуздано да су тада Македонци врло лако примали српско име, врло вероватно лакше но што су раније примали бугарско; иначе не би могло бугарско политичко име бити тако брзо потиснуто. Свако тумачење овога факта само је хипотеза. Али изгледа ми сасвим природно ово претпоставити. Бугарин је име страног, уралско-финског народа, који је завојевао Словене источне половине Полуострва; требало је много векова док су се навикли ти, с Татарима асимиловани Словени, да се не само политички, као држава, зову Бугарима, већ и да свој језик и себе као етнографску целину назову Бугарима. Зна се из споменика како се њихов језик дуго звао словенским а држава бугарском. Док је српска држава била етнографска, држава српског народа, ово је била држава војничке касте уралско-финских Бугара, који су потчинили Словене. Кад таква држава и српска држава завладају наизменично над национално неутралним македонским Словенима, природно је што су ови лакше примили српско име.

Наступила је турска инвазија с Југа. До краја 14. века Турци су били освојили целу Бугарску, и тамо је нестало државног живота. Србија је постепено освајана: најпре су Турци потчинили јужне области српскога народа, затим остале: Македонију дефинитивно 1394. г., затим Бранковића Србију 1458., Босну

² Ст. Новаковић. Срби и Турци XIV и XIV века. 1893. с. 184. — Д-р В. Ђерић. *Op. cit.* стр. 13.

1463., Херцеговину 1483., напослетку Зету 1496. год. У области српске државе и народа одржао се дакле државни живот сто година после освојења Бугарске; Турци су освојили јужне земље, и слободна српска држава се све више Северу и Северо-Западу померала. Због познатих особина људске природе разумљива је ова психолошка последица: име Србин је било компромитујуће пред Турцима, јер Турци су од Срба освојили Македонију а, пошто је пала Бугарска, имали су још скоро сто година борбу са српским државним центрима. Због тога није чудно што је име Србин избегавано и губило се у корист бугарског имена. Тај процес је јамачно и тиме потпомогнут, што су становници јужних земаља српске државе, турском најездом с Југа поткрађиване, мешали се с правим Бугарима из Бугарске, који су већ били под Турцима, имали с њима исту судбину и почели се под истим тешким приликама осећати као хришћанска заједница и људи сроднога језика.

Али се српско име држало у Македонији, и можда било јаче од бугарскога још и у 16., 17. и 18. веку. Из споменика се зна, да су попови, калуђери и други људи из солунске околине, Костура, Охрида, Кратова и Скопља одржавали везе с Русијом и ишли у Русију ради прикупљања прилога за цркве и манастире. Сви људи из поменутих места казивали су тамо да су *Срби*, или да су из *српске земље*.¹ У 16. веку је посетио рудник Сидерокапсу у јужној Македонији Француз, Pierre Belon, и он каже „да су сељаци околних села, што долазе на пазар, хришћани и говоре *српски* и

¹ Стеван Димитријевић. Глас Срп. Краљ. Акад. 58. и Споменик Срп. Кр. Акад. 38. Обоје 1900. — Д-р В. Ђерин Ор. cit. с. 18—23.

грчки“,¹ а радници у рудницима су Бугари. *Хаџи-Калфа*, турски географ 17. века, каже да „у планинама костурског кадилука станују *Срби* и Власи“; даље помиње да на обали језера (између Сереза, Солуна и Сидерокапса) има село где живе Грци, *Срби* и Власи.² Српски патријарх *Василије Бркић*, описао је 1771. год. турске области и њихове хришћане, па помиње *Србе* и Бугаре у дебарском крају (Рекалије), *Србе* и Бугаре у ђустендилској области и Бугаре и Србе у скопској области.³ *Јеротије Рачанин*, који је, идући у Јерусалим, прешао преко Овчег Поља 1704. г. прича о врло живим српским традицијама које је од сељака чуо.⁴ Dr. J. Müller⁵, који је дуго био лекар у европској Турској, помиње још и почетком 19. века само Србе у битољском вилајету. Француски конзул, *Лежан*, који је око половине 19. века путовао по Македонији, издваја српске оазе око Преспе и Охрида. Исто је у најновије време и *Берар* забележио.⁶ Али се и од последње двојице и од многих других путника 19. века

¹ Description des Mines de Siderocapsa en Macedoine. Suivant les ordres de François I. Par Pierre Belon 1546—1549. У делу: Les anciens minéralogistes du Royaume de France Par M. Gobet MDCCLXXIX. Горње место гласи: „Les paysans des villages circonvoisins qui viennent au marché sont Chrétiens, et parlent la langue et Servienne et Grecque“.

² Хаџи-Калфа или Ђатиб-Челебија, турски географ 17. века о Балканском Полуострву. Превео и објаснио Ст. Новаковић. Споменик XVIII српске Акад. Наука. с. 37 и 47.

³ Опис турских области и у њима хришћанских народа, састављен год. 1771. српским патријархом Василијем Бркићем, припоштио И. Руварач. Споменик Акад. Наука Х. с. 51 и 54.

⁴ Ст. Новаковић. Јеротија Рачанина пут у Јерусалим 1704. г. Гласник срп. уч. др. књ. XXXI.

⁵ Ово је дело доцније наведено.

⁶ Victor Bérard. La Macédoine. Paris 1900. p. 243: „Les Slaves des Dîbres et des lacs se disaient volontiers Serbes.“

зна, да је тада већ било превладало бугарско име у Македонији. То ће се видети из следећег одељка. Напослетку да напоменем, да се по *Јастребову* име Бугарин распрострло по Македонији нарочито после оснивања бугарске егзархије у Цариграду (1871. године.)

Јасно је дакле да се име Бугарин по Македонији раширило за време турске владавине, али нарочито у 19. веку. Изгледа да је за распростирање бугарског имена било одсудно оних сто година српског државног живота после пада Бугарске и раније (за 63 године) ослобођење Србије, а нарочито оснивање самосталне словенске цркве, бугарске егзархије, у 19. веку. Због устанака и ослобођења Србије обновио се компромитујући значај српског имена пред Турцима, и македонски Словени су опет имали озбиљна разлога да избегавају српско, а усвајају бугарско име. Тај утицај је психолошки јасан, и није га потребно примерима документирати. Србија је и доцније била пред Турцима елеменат револуције; све што би Србија међу македонским Словенима почињала, сматрало се као тежња, да те Словене оцепи од Турака и себи присаједини. Бугарске као државе није било. Од половине 19. века започео је на територији данашње Бугарске оправдан покрет за оснивањем самосталне словенске цркве и за одвајањем Словена европске Турске од цариградске патријаршије. Тај покрет није смео имати српску етикету. И Русија, којој је било стало да успе оснивање самосталне словенске цркве и која је тај покрет најенергичније помагала (вероватно и из политичких разлога), знала је да покрет за словенском црквом не сме имати српску етикету. Кад Бугари раде, они то чине у оквиру турске државе и имају једину

тежњу да оснују цркву словенског језика. То је борба за оснивање бугарске егзархије, која је бугарско име у Македонији раширила до оних размера, како је у почетку ове главе обележено.¹ Тиме је створена данашња моћна бугарска партија у Македонији.² — Није потребно опширније излагати, да је после ослобођења Бугарске и присаједињења Источне Румелије, а нарочито после последњег револуционарног покрета у Македонији, који је из Бугарске дошао, бугарско име почело постајати компромитујуће у Македонији, више можда но име и једног балканског народа. Због овога би име Бугарин било потиснуто, кад би Македонија остала под Турском; и поред свих утицаја, којима Бугарска за национални рад у Македонији располаже, осећа се за ово кратко револуционарно време потискивање бугарског имена.

С општег научног гледишта је било интересно пропратити борбу два национална имена, српског и бугарског, у области македонских Словена, који нису ни Срби ни Бугари, већ, истина, њима блиска словенска маса, али без своје прегнантне народне свести и без народног имена. Да ли ће једно или друго име превладати, зависи од завојевања, од политичких прилика

¹ О оснивању егзархије и о македонском питању, као црквеном, има неколико расправа, између којих су врло озбиљне: Costadine (С. Новаковић) *Le Patriarchat de Constantinople et l'orthodoxie dans la Turquie d'Europe*. Paris 1895. — Douthitch. *Le patriarchat œcuménique et la question de l'Église serbe*. Paris 1898. — Анонимно. Како је постала бугарска егзархија. Београд 1897. — Преглед свих фаза македонског црквеног питања и потпуна библиографија у L. Niederle. *Maked. otázka*, с. 8—13.

² Област данашње Бугарске је сва пришла егзархији. Међутим је врло карактеристично и значајно, да је преко трећине македонских Словена остало у опозицији према егзархату и није напуштало страну, грчку цркву патријархат, и после борбе од четири деценије.

и од разноврсних догађаја на македонској територији и изван ње, који су у словенској маси производили извесна осећања и инстинкте и то се преобраћало у тежњу за српским или бугарским именом. Али се јасно види, да су македонски Словени и у ранијим као и у најновијим временима лако одбацивали једно име и примали друго.¹ И изложени историјски преглед утврђује основну поставку: да македонски Словени нису имали ни раније као ни данас народног осећања, српског или бугарског, и да су, немајући народног имена, примали српско, у последње време бугарско име.

Етнографске карте

1. Стране етнографске карте

1847. г. је знаменити геолог, *А. Буе*, публиковао етнографску карту европске Турске и Грчке на којој је Македонија обојена бугарском бојом. Истина је раније, 1842. г., *П. Шафарик* издао *Slovanský národopis* с картом и текстом на чешком језику.² То је прва етнографска карта, у коју су ушли и народи Балканског Полуо-

¹ Како је Македонцима сада лако променити народна имена нама је на Балкану добро познато. Овај пример сведочи да је тако било и у ранијим временима. Око 1400. год. напао је Арту неки словенски војвода *Богоје* (Вонгоис), па да би је лакше освојио, он је, како кажу летописци, објавио да је „из рода српског, арбанашког, бугарског и грчког.“ Причање *чонаха* *Комнена* и *Прокла* *Комнена* о разним деспотима Епира, о тирану и деспоту *Томи* и о *Комнену* *Прељубу*. Гласник друштва србске словесности књ. XIV с. 275. (Аврамовићев превод с грчкога).

² *Slovanský Zeměvid* od P. J. Šafaříka v Praze MDCCCXLII. Venceslav Merclas гл. — Текст носи наслов: *Slovanský národopis*: има и друго издање од 1849. Границу између Срба и Бугара *Шафарик* је утврдио према путописцима: *A. Boué*, *Pouqueville*, *Cousinéry* и *Griesebach*. Види о том *L. Niederle*, *Makedonska otázka*, Praha 1903.

стрва, али је та карта због језика остала скоро непозната осталим културним народима.

А. Буе је израдио етнографску карту на основи својих путовања и проматрања у европској Турској.¹ Ами-Буева карта је била основа, које су се сви доцнији етнографи држали, и само су је делимично у оним случајевима мењали, кад су се проматрањима уверили да је за неки крај нетачна. Овом картом је најпре у европску науку унесена погрешна основа и велика заблуда, да се македонски Словени морају прибројати једном од два балканска словенска народа. Међутим је познато из многобројних Ами-Буевих списка,² да он није озбиљно знао ниједан словенски језик, да је владао с неколико српско-бугарских реченица, које обично путници науче, и да није могао осетити разлике између српскога и бугарскога језика. Зна се даље из Ами-Буевих списка, да се он није могао инспирисати за идеју о бугаризму Македонаца ни познавањем етнографских и психичких народних особина. А. Буе је колорисао Македонију бугарском бојом само с тога, што је чуо да се македонски Словени зову Бугарима, а није као странац разумевао смисао тога имена. Осим тога је А. Буе употребио при изради етнографске карте и путописе од *Pouqueville-a*, *Cousinéry-a* и *Griesebach-a*; због тога треба оценити и вредност поменутих путописа као етнографских извора.

Pouqueville је био француски консул код јањинског Али-паше, а пропутовао је почетком 19. века Грчку

¹ A. Boué. — Etnographische Karte des osmanischen Reiches europäischen Theiles und von Griechenland. Размер 1 : 3,800.000. У Berghaus Phys. Atlas VIII. Taf. 19. 1847. г.

² A. Boué. La Turquie d'Europe 4 tomes. Paris 1840. — Recueil d'itinéraires de la Turquie d'Europe I. II. Vienne 1854.

и неке крајеве Турске, додирујући Македонију само периферијски и интересујући се скоро искључно за археологију.¹ Он збиља зове Бугарима оне Словене, на које је при своме путовању наишао, и то једино с тога што је чуо да их тако зову Грци и његови турски пратиоци. На једном месту је рекао нешто више о „Бугарима.“ По томе месту се види, да он њихов језик сматра за словенски, сличан дубровачком (српском). Али је јасно да се нико озбиљно не може на *Pouqueville-a* у оваквом спору позивати, и мени ни на памет не пада да горње речи употребим у српску корист.² Исти је случај с *Cousinéry-ем*, који је пре и после француске револуције био француски консул

¹ Pouqueville. Voyage de la Grèce. Deuxième édit., 2 свеске, 1826. св. I. с. 418; св. II. с. 524. са две карте. Pouqueville. — Travels in Greece and Turkey, comprehending a particular account of the Morea, Albania etc. A comparison between the ancient and present state of Greece. с. 482. с једном картом, second edition. London 1820.

Дело је било од великог значаја за идентификовање старих места с данашњим и за расветљавање историјских догађаја. За географско и топографско познавање Полуострва врло су важне две карте јужних делова, које је израдио Lapie, „Géographe du Roi.“ Оне су први, најбољи покушај да се установи облик јужних делова Балканског Полуострва, да се главне тачке бар по итинерарским подацима утврде, а неки и по астрономским проматрањима Gauthier-а. При крају књиге (с. 442—450) има учена дисертација о планинама В. П-а (које се под тим именом никако не помиње), у којој је ово главна мисао: Орбелус је чвор македонских планина, а све остале, као: Скардус, Скомнус или Деспотодаг, Хемус или Балкан, су његови огранци; Орбелус је целе године под снегом. Ово орографско схватање представљено је и на карти, која је делу додана. — То су главни резултати. Нигде се нарочито не бави о етнографији, нити има икаквих етнографских резултата.

² Nous nous arrêtaâmes à Piakos ou Doupuri, village situé à peu de distance du lac de Kastoria. Jusque là j' avais voyagé comme en pays de connaissance, puisque je pouvais parler aux hommes et communiquer avec eux, mais ici la scène changeait. J'entrais dans la région des Bulgares et il fallut recourir à quelques mots esclavons que j' avais appris pendant mon séjour à Ragouse.“ Voyage de la Grèce II p. 517.

у Солуну и обишао Воден, Бер, Његуш, Пазар, Серез, Дразу и Кавалу ради археолошких испитивања. И он македонске Словене зове Бугарима, али се по једном месту види, како мисли да су то стари Македонци, Пеони и други, и да су им словенски завојевачи наметнули само свој језик.¹ Знаменити фитегеограф Гризебах, који се пењао на неколико највиших македонских планина, и који није знао, као ни Ами Буе, ниједнога словенскога језика, назива такође македонске Словене Бугарима, а из истих разлога као и А. Буе. Оно што је Гризебах боље о овом питању поменуо, није употребио ни А. Буе нити доцнији аутори етнографских карата.²

На основу оваквих, за етнографско спорно питање апсолутно неупотребљивих извора и својих погрешних проматрања, управо поглавито на том основу што су А. Буе и остали поменути путници чули од својих турских или грчких пратилаца да македонске Словене

¹ E. E. Cousinéry. Voyage dans la Macédoine, contenant de recherches sur l'histoire, la géographie et les antiquités de ce pays. Tome I и II Paris 1831. За порекло види I p. 94.

² Griesebach. Reise durch Rumelien und nach Brussa I и II Göttingen 1841. A. Griesebach II Bd. с. 65. Говори по обавештењима („nach den von mir eingezogenen Nachrichten“) о границама између грчког и словенског, затим српског и бугарског језика, па за последњу границу каже: „über die Grenzscheide dieser beider Töchter des slavischen Stamms konnte nichts genau angegeben werden, vielmehr wurde behauptet, das sie durch allmähliche Vermischung der Wörter gleichsam in einer Übergangszone mit einander verschmolzen“ с. 65. То је једино место у *Гризебаху*, где се говори о српском и бугарском језику. И ако није знао српски и бугарски, овај даровити научњак је осетио истину до које се тек у најновије време долази на основу лингвистичких студија. Како су површно и погрешно прављене етнографске карте и из тога се види, што ово тачно место из Гризебаха није узето у обзир, већ само име „Бугарин“, које је Гризебах, као и остали путници, често употребљавао.

зову бугарским именом, колорисана је Македонија бугарском бојом.

Међутим је у исто време с последњим путницима путовао и живео у Македонији *Dr. J. Müller*, који је био дугогодишњи лекар у турској војсци. Његово се дело одликује врло финим опсервацијама о етнографским особинама народâ, које је проматрао. *Müller* зове македонске Словене Србима.¹

Путовали су по Македонији и чули име Бугарин и поглавито на основу тога и претходних карата обележили су бугарском бојом и Македонију: француски конзул *G. Lejean*,² затим две енглеске мисионарке

¹ Dr. Joseph Müller. Albanien, Rumelien und die österreich-montenegrinische Grenze. Nebst einer Karte von Albanien. Mit einer Vorrede von Dr. P. J. Šafařík. Prag 1841 с. 103. Дело описује само битолски вилајет и неке делове Старе Србије и Арбаније, јер се писац ограничава да изнесе једино оно што је сâм видео и чуо; с те стране је, дакле, боље радио но А. Буе. Као турски лекар пропутовао је довољно област коју описује, и и могао је сазнати многе податке, који су другим путницима остали непознати. Знао је српски боље но и један страни старији путник на Балк. Полуострву, а осим тога у неколико и турски и арнаутски. Нема поузданијег старијег дела о овим крајевима но што је Милерово.

Дело има облик научне специјалне географије, какве су се почеле јављати у првој половини 19. века. После увода и политичких граница у њему се излажу: планинске системе, воде, климске прилике, врсте земљишта, производи становништва, његове особине, начин живота и рада, затим топографија. И сад имају вредност, и увек ће је задржати, Милерови подаци о становништву; његова статистика је врло детаљисана. Има интересантних података о продуктима и трговини, која се, и из битолског вилајета, кретала онда једино према Јадранском Мору,

Карта, која је делу додата и на којој је терен шематским шрафама представљен, врло је мала, без размера. Главне орографске и хидрографске линије су доста тачне; на њој је много више насељених места но на до-тадањим картама, а Метохија је претрпана селима. За етнографске студије је ово дело бољи извор од свих претходних, ма да мислим, да не треба полагати неку особиту вредност на име којим он македонске Словене обележава.

² G. Lejean. Carte ethnographique de la Turquie d' Europe et des états

G. M. Mackenzie и *A. P. Irby*.¹ Као што је речено, Лежан је чуо и српско име и на основу тога забележио српске оазе у западној Македонији.

Једино су на литератури и на подацима поменутог Верковића основани радови *F. Bradaška-e*,² које је *A. Petermann*³ узео за подлогу своје карте о распрострањењу Словена у Турској и пограничним областима. Ф. Брадашка је јасно осетио како је непоуздана литература о етнографији Македоније, и то на многим местима истиче. Карактеристично је да су страни путници, као *Hahn*, исто село на једном месту обележавали као српско, на другом као бугарско. *F. Bradaška* помиње да *Hahn*, не само није знао ни српски ни бугарски, нити је могао ова два сродна народа разликовати, већ да није могао ни најобичнија словенска места тачно записати, а о народности македонских

vassaux autonomes. *Ergänzungsheft № 4. zu Petermanns Mittheilungen.* Gotha. Justus Perthes 1861.

Übersicht von G. Lejeans Reiserouten in der Türkei 1857—1870. nach seiner Mittheilung von A. Petermann. Mstb. 1: 2,500.000 1870.

¹ G. M. Mackenzie and A. P. Irby. *The Turks, the Greeks and the Slavons.* London 1867. Српски превод од Ч. Мијатовића, Београд 1868. г. Ово дело би остало без значаја, да га није на српски превео Ч. Мијатовић: „Путовање по словенским земљама Турске у Европи. Београд 1868. г.“ Репродуцирана је и карта, на којој су не само сва Македонија и већи део Старе Србије, већ и Ниш, Врање и Пирот бугарски. Ч. Мијатовић је написао пред делом фразаст предговор. Дело поменутих госпођица је најлошија до сад публикована књига о етнографским приликама Словена европске Турске. Карта је лоша копија ранијих етнографских карата. То је познато бољим бугарским писцима, и они ипак у спору око Македоније непрекидно против нас цитирају, не спис госпођица, већ Ч. Мијатовића. Тај превод помињу и други словенски писци (на пр. L. Niederle. *Maked. otázka*, с. 7.).

² Fr. Bradaška. *Die Slaven in der Türkei.* Petermann's Mittheilungen. Jahrgang 1869., Seite 411. ff. Tafel 22.

³ A. Petermann. *Die Ausdehnung der Slaven in der Türkei und den angrenzenden Gebieten* 1: 3,700.000. Geogr. Mitheil. 1869. Taf. 22.

Словена се обавештавао од својих шкипетарских пратилаца.¹ Међутим је *Hahn*, поред претходних побројаних карата и других списа, био важан извор *Kiepert*-у при изради његове карте о етнографији европске Турске, која је служила као етнографска основа на берлинском конгресу.² Иначе је познато да је *Hahn* знао арбанашки и изнео одличних проматрања о етнографији Арбанаса.

Познато је да страни испитивачи долазе често до сасвим погрешних резултата бавећи се о етнографији њима непознатих и удаљених народа. Још ће поузданије пасти у заблуде, ако се баве о етнографији спорних и прелазних области између два народа, као што је Македонија између Срба и Бугара. Само они страни испитивачи, који би добро говорили српски и бугарски и имали нарочитог проматрачког дара за психичке и остале етнографске особине, могли би доћи до пра-

¹ J. G. v. Hahn. Reise von Belgrad nach Salonik. Denckschriften d. K. Akad. d. Wiss. Philos-naturw. Cl. XI Bd. Wien 1861. Наводећи горње и друге погрешке F. Bradaška ово даље о делу Hahn-ову каже: „Ich wundere mich indess durchaus nicht, dass er sich nicht über Alles genau informieren konnte; erstens reiste er schnell, zweitens waren seine Diener und Begleiter Šcipetaren und drittens war er des Slavischen nicht mächtig. Dieser Unkenntniss des Slavischen ist es insbesondere zuzuschreiben, *dass er nicht im Stande ist, Bulgaren und Serben zu unterscheiden, und dass er, indem er sich auf seine šcipetarische Begleiter verlässt, manche slavische Namen furchtbar entstellte.*“ Долазе многобројни примери, који се могу устостручити.

² H. Kiepert. Ethnographische Übersicht des europäischen Orients. Berlin, im Mai 1876. Размер 1:3.000.000 D. Reimer. Ново издање 1878.

— Turkey in Europe. Nationalities according Dr. H. Kiepert. Markham's Geogr. Magazine vol. III Oktober 1876. У истом Магазину и од исте године има још три карте: 1. Turkey of Europe (political divisions), 2. Turkey of Europe (density of population), и 3. Turkey of Europe (Muhamandans). У последњој је у процентима означено мухамеданско становништво у појединим областима. По литератури онога времена и актима берлинског конгреса се види да су енглески научњаци и дипломате били потпуно усвојили резултате Кипертове етнографске карте.

вих резултата о етнографији Македоније. Држим да они кашто могу пре доћи до истинитијих резултата, но већина српских или бугарских исто тако даровитих проматрача. Сасвим су друкчији били они научни путници, чије је опсервације употребио Киперт при изради своје етнографске карте. Ниједан од њих није знао српскога ни бугарскога језика, ниједан није путовао ради етнографских проучавања, и зато није чудно што ниједан није могао осетити да македонски Словени немају народне свести и да име „Бугарин“ нема народоносно значење. Они су махом en passant чули да се Македонци зову „Бугарима“. Није потребно даље утврђивати да се таквим начинима рада не може доћи ни до каквих употребљивих етнографских резултата.

Н. Keipert, који је врло заслужан за картографију Балканскога Полуострва, држао се у картографији и при изради поменуте етнографске карте статистичке методе. Радио је једино на основу литературе, и као што му је у картографији била главна тежња да вароши и села постави на своја права места и да им да што је могућно тачнија имена, тако је и при изради етнографске карте тражио по литератури само име, којим су путници обележавали народ у вароши или селу и према томе је карту колорисао. Његова карта није Sprachkarte, како су је погрешно назвали. У осталом, у то се доба није ништа озбиљно знало о језику македонских Словена. Кипертова карта није дакле ни могла бити Sprachkarte. Није израђена ни на основу других каквих етнографских знакова. Није дакле ни етнографска карта у том смислу. У колико се тиче македонских Словена, то је карта о распрострањењу

имена „Бугарин“. Ништа више. Разуме се, да је из основа погрешно мишљење, да је таквом картом утврђена истина о етнографији македонских Словена. Поменутом методом се никад не може доћи до истине, али Киперт није могао употребити неку другу методу, јер није имао других извора, осим поменутих путника. А међутим су се у науци, у дипломатским круговима и у публици захтевали подаци о народностима европске Турске због српско-турског и руско-турског рата. За време ових ратова Киперт је публикувао оба издања своје карте. На његову су се карту позивали Бугари, Руси и — што је најглавније — Еглези и Бизмарк.¹ Њоме је у европској науци утврђено, изгледало је дефинитивно утврђено, мњење да су македонски Словени Бугари. Све доцније карте су биле од мањег значаја, губиле су се пред великим ауторитетом Кипертовим. Зато њу их само с неколико речи карактерисати.

Тако је *F. Bianconi*² 1877. г. публикувао дело и карту о етнографији и статистици европске Турске, у

¹ Adolph d' Avril. Les négociations relatives au traité de Berlin. Paris 1886. p. 317 et 318. Ово је Бизмарково мњење: La situation ethnographique de la Bulgarie, comme je le sais de source authentique, et comme il résulte de la meilleure carte que nous connaissions, celle de *Kiepert*, est celle-ci: означава границе бугарског народа по *Кипертовој* карти. A. d'Avril назива ово мњење Бизмарково „догађајем“: „il sait son *Kiepert* sur le bout de doigt. En second lieu, une déclaration ethnographique de M. de Bismarck est plus qu'une opinion, c'est un événement. Notons donc en passant que le chancelier de l'empire allemand admet, ethnographiquement parlant, la grande Bulgarie de la conférence de Constantinople et du traité de San Stefano.“ — Познато је даље, да је Кипертова карта збиља служила као основа Русима при ограничавању санстефанске Бугарске. — Бугарски писци, као *Офејков*, *Бранков* и други позивали су се на горње мњење Бизмарково, и држали да и њиме могу потпомоћи бугарске претензије на Македонију.

² Bianconi. Ethnographie et statistique de la Turquie d'Europe avec carte. Paris, Mai 1877. Размер 1 : 3.000.000.

коме оштро и махом разложно критикује раније етнографске списе, али су резултати пишчеви погрешни. Киперт је дакле с доста права оценио његов посао као „невероватно површан и непоуздан.“

Исте године су се појавиле две етнографске карте на енглеском, које заступају мегали идеју, на којима је дакле сва Македонија грчка. Једна је од *Synvet-a*¹ а друга од *Генадиоса*,² јамачно Грка. Нису могле наћи присталица. Научни путници и етнографске карте од А. Буа, Лежана и Киперта несумњиво су утврдиле, да Грка има само у јужној Македонији, поглавито у приморју.

Одмах после Киперта публиковао је етнографску карту европске Турске аустријски консул *Karl Sax*. Сакс узима да је Киперова карта, као и све раније, *Sprachkarte*, и предузима да на основу истог материјала и својих информација изради карту на новим основима. Нетачна је Саксова критика Кипертове и ранијих карата. То нису *Sprachkarten*, у колико се тичу македонских Словена. Иначе се види, да је *Sax* проматрао народе европске Турске и осетио нетачност и непоуздану основу дотадашњих етнографских карата. Сакс нарочито истиче верски моменат: „Језик је само

¹ Synvet. Carte ethnographique de la Turquie d'Europe et dénombrement de la population grecque de l'Empire Ottoman. Paris 1877.

² Genadios. An ethnological Map of European Turkey and Greece, with introductory remarks on the distribution of races in the Illyrian peninsula and statistical tables of population. London. Stanford 1877. Од интереса је текст, који је прилог уз карту, у коме се доказује главни резултат карте, да су Грци од Егејскога Мора до Шарпланине и Балкана. По Киперту носи „das Menschenmögliche in Ausdehnung der griechischen Pretensionen, indem sie diesem Sprachgebiete als herrschendem nicht weniger als das ganze Macedonien und Thracien zuweist.“ „Озбиљно се не може ни поменути“ (*Sax*).

један од разних знакова националности; на Истоку је исто тако важна вера, затим национална свест, и при одређивању народности ваља ова три момента комбиновати.“ Што се македонских Словена тиче, за Саксову карту вреди исто што је речено за Кипертову. Али иначе се види да је Саксова карта израђена на основу нових погледа и нових информација. Само га је позната, специфично аустријска бирократска метода, навела на цепкање народа до атома.¹

После берлинског конгреса је престало живље интересовање за етнографију европске Турске. Тек је од 1889. г. поново изазвано, али за кратко време, поменутим списима и етнографском картом Далматинца, Спиридона Гопчевића, на којој су сви македонски Словени означени као Срби. Досадашњим излагањима је јасно обележено моје гледиште и према овој карти.²

¹ Karl Sax. Ethnographische Karte der europäischen Türkei und ihrer Dependenz zu Anfang des Jahres 1877. Mittheilungen der Wiener Geograph. Gesellschaft 1878. Taf. 3. Да поменем главније групе, које Сакс разликује: Турке и Татаре, искључно мухамеданце, мухамеданске, католичке и православне Арнауте, грчке Арнауте, православне Србе, католичке Србо-Хрвате, православне Србо-Бугаре, православне Бугаре, православне Грчко-Бугаре, грчко-католичке Бугаре, католичке Бугаре, Помаке (помухамеданске Бугаре), православне Грке, јелинизоване Цинцаре и т. д.

² Spiridon Gopčević. Die ethnographischen Verhältnisse Makedoniens und Alt-Serbiens. Petermanns Mitt. 1889. III, 59. са етнографском картом. — Makedonien und Altserbien. Wien 1889. с. 509. с етнографском картом. Референти су у списима С. Гопчевића нашли грубих неистина и нетачности, нарочито Sieger, Tomaschek, Nehring, Кочубински и Мурко. Њих весумњиво има. Даље, дело има тон и методе агресивних журналиста. Али, у оба списка С. Гопчевића има и истина и нових истинитих података. И зато, и ако треба веровати рефератима поменутих писаца, не треба се с вером ослањати на критике К. Нрон-а и других, које су личне и скоро у свима тачкама неистините, као што то чине неки од најозлоглашенијих новијих писаца: L. Niederle (Мак. попр. с. 27., бугарски превод), и К. Östreich. (Geogr. Zeitschrift 1905. с. 280.), и због тога не воде рачуна о добрим подацима код Гопчевића. Између Гопчевића и К. Хрона водила се оштра

Није веће интересовање могла изазвати ни *Vajgandova* етнографска карта, која је имала другчији задатак но досадашње.¹ *Vajgand* је обишао и проучио све веће аромунске оазе по европској Турској и Грчкој и у томе погледу су његово дело и карта знатан напредак према ранијим. Вајганд је Словене југозападне Македоније означио бугарском бојом. У бугарском смислу је израђена *Meinhard-ова етнографска карта Македоније*.² Врло је користан прилог македонском питању карта и расправа *R. v. Mach-a*,³ који је означио све бугарске, грчке и српске школе у Македонији; школске прилике су се од 1897. г. знатно измениле. *Dr. K. Peucker*⁴ је 1902. г. публиковао карту „Makedonien, Altserbien und Albanien,“ уз коју иду многе

полемика: K. Hron. Das Volksthum der Slaven Makedoniens. Ein Beitrag zur Erklärung der Orientfrage. Wien 1890. с. 26. — S. Gopčević. Die Wahrheit über Makedonien. Antwort auf die Hron'sche Schmähchrift Wien 1890. с. 56. — Критика Хронова је већим делом дрско тврђење о стварима у којима се не разуме. Пошто немам намеру да у овом спису полемишем са *K. Хроном* и сличним писцима, ја се задовољавам да на овоме месту учиним ову генералну напомену. На Балканском Полуострву има доста опскурних личности, и домаћих и страних, који живе од мешања у македонско „етнографско“ питање и источно питање. Неки од њих нарочито експлоатишу жељу малих балканских држава, да се њихове народне тежње разумеју и нађу пријатеља у Европи.

¹ Gustav Weigand: *Die Aromunen, ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen. I. Bd. Land und Leute.* (334 стране; са етнографском картом пропутованих крајева и неколико лепих фотографија). Leipzig. 1895.

² Etnographische Karte von Makedonien, уз чланак: *Bruchstücke aus dem Völkermosaik d. Balkanhalbinsel.* Deutsche Rundschau f. Geogr. und Statistik XXI. 1899. p. 434.

³ Richard v. Mach. *Beiträge zur Ethnographie der Balkanhalbinsel.* Petermann's Mitth. Bd. 45. 1899, p. 97—107, с картом.

⁴ Dr. K. Peucker. Makedonien, Altserbien und Albanien. Wien 1902. г. са споредним картама: die sprachlichen Interessensphären, Konfession Kultur и са таблицама: kartographische, statistische und historische Beilagen.

статистичке таблице и споредне картице, на којима су представљени бројни односи између народности, затим распрострањење језика, конфесија и култура. К. Reusker не одваја Србе и Бугаре у Македонији, већ их сасвим објективно обележава заједничким именом и у једној рубрици. Напоследку је 1905. г. *Evgenio Barbarich*¹ издао *Carta etnografica della regione albanese*, на којој је по бугарским подацима обележена граница између Арбанаса и „Бугара“.

Македонија је прелазна и спорна зона између српског и бугарског народа, коју су првобитно населила словенска племена, можда и неко српско племе. За последње истина нема доказа у писаним споменицима, али је вероватно због лингвистичких особина македонских говора, које су особине поменуте. Завојевали су је и Срби и Бугари, несумњиво је овде-онде колонизирана Србима из Рашке; непрекидно су се у њој смењивали српски и бугарски утицаји; вековима су се у Македонији борили о превласт српско и бугарско народно име и језик. Данашње стање само је једна етапа те дуготрајне борбе. У једној таквој области се може једино на основу пажљиве и објективне студије свих етнографских особина донекле решити које су области ближе Србима које Бугарима. Досадашње етнографске карте Македоније нису на тој основи рађене: оне *нису етнографске карте*. Нису израђене ни на основи лингвистичких студија, нису

¹ Albania. Roma 1905. Геологија, географија и етнографија Арбаније, израђена на основу готово све литературе, са многим картама. Међу њима и горе поменута етнографска карта Арбаније, на којој су издвојени Арбанаси мухамеданци, католици, ортодокси, криптокатолици и крипто-ортодокси, затим Бугари, Срби, Куцовласи, Турци, Помаци, Вошњаци и Италијани.

дакле ни карте говора. Колорисане су бугарском бојом само на основу распрострањења имена Бугарин, чије сам право значење обележио.

Изузевши ову заблуду, коју су у науку унеле, неке од поменутих етнографских карата су биле од користи тиме, што су се помоћу њих постепено сазнале границе између македонских Словена с једне, а Грка, Турака, Арбанаса и Аромуна с друге стране. Разлике између ових народа су могли да запазе страни путници, и њихове су опсервације у главном тачне. Још су *Pouqueville*, а нарочито *A. Boué*, у великим цртама верно утврдили границу између македонских Словена и Грка и почели су издвајати веће турске оазе по Македонији. У оба ова правца је етнографску слику Македоније допунио *G. Lejean*; осим тога и *Griesebach* је први повукао скоро тачну границу између Арбанаса и Словена у западној Македонији. Њихове резултате и проматрања доцнијих путника употребио је *H. Kiepert*¹ и зато је његова карта, у обележеном смислу, најтачнија.²

¹ Важније од ових карата поменуо је Haardt v. Hartenthurn у важ-
ној расправи: *Die Kartographie der Balkanhalbinsel im XIX Jahrhunderte*.
Mittheilungen des k. und k. militärgeogr. Institutes. Bd. XX, XXII, XXIII,
Wien 1901—3 г. Затим у чланку, који је изишао у фељтону *Neue Fr. Presse*
1903. од 1. дец. 1904. Овде су поменуте и друге карте и радови, који
се тичу етнографије Балканског Полуострва, нарочито *Ethnographische*
Karte des Peloponnes 1:1000.000 von A. Philippson и радови Hassert-a и
Baldacci-a о Арбанији и Црној Гори. Види и знатно слабији рад: W. Sta-
venhagen. *Skizze der Entwicklung und des Standes des Kartenwesens des*
ausserdeutschen Europa. Gotha 1904.

² *Hassert* и *Baldacci* су јамачно осетили непоузданост досадашњих
етнографских карата о Балканском Полуострву. С тога су покушавали да
путем научних конгреса и комисија створе незаинтересоване интернацио-
налне органе за израду етнографске карте Балканског Полуострва. То

2. Ческе и руске етнографске карте.

Познате су ми даље једна чешка и три руске етнографске карте, које се тичу македонске етнографије.

Године 1842. издао је поменути чешки филолог, *П. Ј. Шафарик*, *Slovanský národopis*, карту о распрострањењу Словена, с текстом, који је у непромењеном издању публикован и 1849. године. О Македонији се онда ни у словенским литературама није више знало но у осталим европским, и чешки филолог је повукао границу између Срба и Бугара такође према путописима и делима *Pouqueville-a*, *Cousinéry-a*, *Ami Boué-a* и *Griesebach-a*, као што је то утврдио *Lubor Niederle*. Његово разграничавање Срба и Бугара изведено је-дакле, на основу истих, неупотребљивих подака, као и код *A. Boué-a* и доцнијих етнографских карата. Ова је чешка етнографска карта била од великог утицаја на руске етнографске писце, док су изгледа, на руске ауторе етнографских карата о Македонији одсудно утицали Киперт и Лежан. Али је интересатно да су се за Шафариком поводили и готово сви јужнословенски етнографски писци, па и српски. Сами нису прилике познавали — у Србији је наука била тек у повоју и махом у рукама аутодидакта — и као махом заостали писци сматрали су да је све наука што долази од културног чешког народа и његовог, иначе знаменитог филолога. Као Кипертова карта у западној Европи тако је Шафарикова међу *свима* Словенима створила мњење да су македонски Словени Бугари.

су предлагали на XII интернационалном конгресу оријенталиста у Риму, на IV и V конгресу италијанских географа у Милану и Напуљу. Њихове је предлоге топло прихватио бечки картограф, *Haardt v. Hartenthurn*.

Све три руске етнографске карте о Македонији издало је петроградско „Славянско Общество“, које се бави о словенској заједници и потпомаже сиромашне словенске ученике. Зато су ваљда и карте радиле личности које махом нису нимало познате у науци. Прва таква етнографска карта изашла је 1887. год. под редакцијом *Марковича и Ритиха*, и на њој је Македонија обојена бугарском бојом. Ова је карта у главnome копија Лежанове етнографске карте, а измене, колико их има, сасвим су без разлога. Тако су уцртане влашке оазе око Скопља и испод Шарпланине, а поуздано се зна да тамо нема Влаха, затим је јако увеличана мала влашка оаза, коју је Лежан обележио на Југу од Охридског Језера. Уништавани су на њој не само Срби но и Грци: и на острву Тасосу има велика бугарска оаза (а познато је да тамо нема Бугара). — Таква је и карта од *Зарјанка и Комарова*, коју је исто друштво издало 1890. год. Узета је за основицу Кипертова карта, па су у њу унашане безразложне измене, које су је направиле најбесмисленијом од свих етнографских карата. Бугари су толико проширени не само на рачун Срба, него и на рачун осталих суседних балканских народа, да и шовинистички бугарски писци, као Кнчев,¹ кажу „да је Бугарима на тој карти дат мало већи простор но што га у ствари заузимају“. — Карактеристично је за начин како се праве етнографске карте о Македонији, да је то друштво исте године и под редакцијом истог *Комарова* издало и трећу етнографску карту, на којој су македонски Словени означени неутралном бојом, као да нису ни Бугари ни Срби. — Даље, све

¹ Македония с. 129.

три се руске карте одликују непознавањем осталих македонских народа, који нису Словени. Док су стране етнографске карте полазиле од погрешне основе само у колико се тиче македонских Словена, а за остале народе и за границе између њих и Словена дале врло корисних резултата, руске карте су у оба правца без икакве вредности.¹

¹ Осим последње, која јамачно није само из научних разлога обојила Македонију неутралном бојом, остале две су истога типа као најнеозбиљније политичке и пропагандистичке карте балканских аутора. Док су у европској науци остале незапажене, имале су злочест утицај на интелегенцију балканских народа, који по патријархалној навики верују, да би Руси, као моћна „старија браћа“, имали да правично реше спорове између малих балканских народа. И ако су сви информисани видели да су поменуте руске карте неозбиљне и површне, ипак су у њима, јамачно погрешно, гледали руски политички план, тим пре што је овим картама претходила сан-стефанска Бугарска руске дипломатије. Због тога су Бугари постали још теже приступачни за споразуме и заједнички рад. А македонска интелегенција, којој је стало до ослобођења своје земље, држала је да може осетити којој се страни срећа клони. Осим оснивања бугарског егзархата у Македонији, затим дипломатске сан-стефанске Бугарске, можда ниједан други чин није толико допринео отуђивању балканских народа једних од других, као поменуте руске етнографске карте. Јер се дуго није дошло до уверења да је поменуто руско друштво онакве карте могло изградити и из незнања и необавештености, и да је по томе српска интелегенција исто толико крива појави поменутих карата, као и руски аутори. — Lubor Niederle. *Maked. otázka* с. 27. тврди, да је трећа руска карта рађена под утицајем расправе Македонца *Драганова*, који доказује, да су македонски Словени истина различити од Срба и Бугара, али су ближи Србима: Макед. слав. Сборникъ I С.-Петербургъ 1894. и Етногр. очеркѣ славян. части Макед. Слав. Изв. 1887—1888. Кад је изашла та руска карта, обојена неутралном бојом, бугарски су писци једногласно тврдили, да је то учињено из политичких разлога. Види на пр. Матова: *Кратка расправа по етнографијата на Макед.* Зас. от. Софија 1890. с. 85. Српски озбиљни писци и публика исказивали су зебње при појави свих руских етнографских карата, нарочито првих двеју. Тако *Ст. Новаковић*, под псевдонимом Шарпланинац, пише: „Историја рата од 1876—1878. г. и сан-стефанског мира оживе поново у својим горким успоменама, и свакога проби зебња од онога што би се могло решавати за зеленим столом будућега Сан-Стефана и Берлина.“ *Грчке мисли о етнографији Балканскога Полуострва.* Отаџбина 1890. с. 69.

Иначе су међу руским писцима, и оним који су писали руским језиком, врло подељена мњења о националности македонских Словена, али их нико више није резумирао у етнографским картама. Већина их, као *Григоровић*, зову Бугарима, други их, као *Јастребов*, на основи обичаја и језика у песмама, сматрају за Србе, а трећи, као *Драганов*, за засебно словенско племе, које је ипак ближе Србима.¹

3. Етнографске карте балканских аутора.

Има их много и сличне су врсте. На свима бугарским етнографским картама означени су сви македонски Словени као Бугари, на српским као Срби, а на грчким су означени грчком бојом не само Грци, него и већина или сви македонски Словени. Од српских карата су најважније: „Етнографска

¹ Виктор Григоровић. Очеркъ путешествія по европейской Турціи. Москва 1877. Григоровић је 1844. путовао по Св. Гори, био у Солуну, Витољу, Охриду, додирнуо Велес, Штип, Струмицу, Серез, па прешао у Бугарску. Путовао је ради изналагања старих повеља и записа, обилазио дакле старе цркве и манастире. Прво издање његова дела изашло је 1848. г. у малом броју примерака, затим је 1877. г. изишло друго издање, које сам имао у рукама. Све македонске Словене, на које је наишао, зове Бугарима и њихов језик бугарским. Изгледа да су на Григоровића дело и карта П. Ј. Шафарика били од великог утицаја. Управо се може рећи да су, за Словене и за неке стране писце, Шафарик и Григоровић направили од македонског питања чисто бугарско питање. — *Јастребов* је био дугогодишњи руски консул у Солуну и Призрену, пропутовао је већи део Македоније и штампао много одличне историјске и фолклористичке грађе о Старој Србији и Македонији, чија вредност није оспорена. Сматрао је македонске Словене за Србе: види на пр. Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ. С.-Петербургъ 1886. с. 498. Бугарски историчар *Дринов* (Нѣколько словъ объ языкѣ дебрскихъ Славянъ. Спб. 1888) држи да је по примерима језика, које је Јастребов публикувао, дебарски говор бугарски, не српски. *В. Јагић* му у томе даје за право (Archiv f. slav. Phil. XIII, с. 135). Списи македонца Драганова су раније поменути. Интересантно је мењао мњења

мапа Срба и српских (југословенских) земаља“ од *М. С. Милојевића*,¹ која је изашла око 1873 г., етнографска карта од *М. В. Веселиновића*, која је штампана као додатак часописа *Српство* (бр. 9. од 1886 г.),² *Carte ethnographique de la presqu'île des Balkans, dressée d'après les documents historiques et philologiques* од *Ј. Драгашевића*,³ изашла 1885 г., и напоследку етно-

познати пропагандиста бугарске идеје у Македонији „Србо-Хрват“ (тако се потписује) *С. Верковић*, који је на руском 1889. г. штампао Типографическе-етнографически очерк Македоније. С.-Петербург с. 371. У њему све македонске Словене сматра за Бугаре, ма да је озбиљно познавао само солунски, серески и драмски крај. То су статистичке таблице, нема етнографске грађе. Даље каже да су окрузи у Србији: крушевачки, алексиначки, зајечарски и њупријски насељени с малим изузетком чистим Бугарима (с. 44.) Међутим је у делима, која су раније у Београду изашла: Веда Словена, Београд 1874. с. 545., а нарочито у делу: Народне песме македонски Бугара. Београд 1880. (види нарочито с. VI, IX и XIII) тврдио, да су македонски Словени „без сваке народне свести и самосталности.“ даље, да се дијалекти око Враћа, Куманова и Дупнице (сада у Бугарској) „више приближују српском језику него ово јужно-македонско наречје“; напоследку је у Македонији разликовао четири народности: „словенску, македонско-влашку или цинцарску, грчку и османлијску.“ Истина је скупљене песме назвао бугарским, али то овако објашњава: „Да су се ови македонски Бугари, којима ове песме припадају, од пре звали Словени, о томе имамо јасна доказатељства...“ „Но ја сам ове песме назвао бугарским, а не словенским због тога, јер данас кад би когод македонског Словенина запитао: шта си ти, сместа би му одговорио: ја сам Болгарин, а свој језик зове болгарским.“ Није потребно објашњавати смисао ових одговора. Тај и такав аутор се цитира у руској и бугарској књижевности као један од главних сведока за бугаризам македонских Словена.

¹ *Милојевић* је био најодушевљенији пропагандиста српски у Македонији, коју је већим делом обишао и добро познавао. Људи ове врсте су одлични практични радници. Али његови радови и горња етнографска карта нису научно рађени (види ниже).

² *М. Веселиновић* добро познаје номенклатуру (не топографију) Македоније. Он је у часопису „Српству“ с разлогом исправљао номенклатуру Македоније, о којој су се сви наши писци до 1886. г. поглавито из стране литературе обавештавали; у „Српству“ има добре фолклористичке грађе.

³ Пуковник *Ј. Драгашевић* је за време берлинскога конгреса био аташиран *Ј. Ристићу* као стручни референт за етнографију и географију

графска карта од *Милана Ј. Андоновића*.¹ Српске етнографске карте су остале непознате страним књижевностима, па и последње две, које би по језику могле бити приступачне. — Бугари нису имали потребе да састављају етнографске карте, пошто им поменуте стране карте дају не само колико желе, већ често и сувише. Зато су Бугари просто репродуковали стране карте уз своја дела о Македонији; па и у новије време, кад су дошли до својих етнографских карата, увек и стране прештампавају, да би своје карте учинили вероватнијим. Њихове су карте не само познате у науци, већ им се и резултати примају с тога, што су им раније стране карте спремиле земљиште. Бугарима је први пример дао *Offetcoff (Шонов)*, који је уз поменуто дело штампао Лежанову етнографску карту 1887.

Балканскога Полуострва. О томе је у „Ратнику“ за 1903. и 1904. штампао интересантна саопштења и неколике етнографске и друге карте: „Успомене на берлински конгрес 1878. г.“ Овде је у већем размеру штампана иста карта, коју сам горе навео. Из ње и из осталих картографских прилога се јасно види, да нама на берлинском конгресу није оскудевало разумевање ствари, али је сва страна литература (нарочито Киперт) била против нас. Зна се да је поред политичких тежњи, нама супротних, и ово био врло важан моменат. Изгледало је да се не можемо позвати ни на какво несумњиво право.

¹ Carte ethnographique serbe, avec les limites méridionales de la Vieille Serbie et celles de la Serbie du Tsar Douchan. Ancienne édition des étudiants de l'Université de Belgrade, revue et corrigée par Milan J. Andonović, Professeur de l'Université. Accompagnée d'un texte explicatif concernant la question de la Péninsule Balkanique et spécialement la question et les prétensions des Serbes. Belgrade. Mita Staitch, libraire. 1903. У „Авис“ проф. М. Андоновић додаје, да је „l'auteur de cette étude“ Mr. Dr. V. V. Rachitch.

Ниједна српска етнографска карта није детаљисана. Ова, Милојевићева и Веселиновићева, боје целу Македонију српском бојом, и не издвајају несловенске народе, о којима се зна да их има у Македонији у главноме колико и македонских Словена. Само се на Драгашевићу види, да је знао неке од страних етнографских карата и да је читао и стране пут-

год.¹ Кичев је уз „Македонију“ и своју етнографску карту Македоније штампао неколико од најважнијих старијих етнографских карата,² а мало пре но што је његово дело изишло у Софији, штампао је у Петрограду *П. Н. Миљков Кичевљеву карту* и четири стране старије карте.³ *Картографско одељење* бугарског војног министарства издавало је етнографске карте и таблице

нике, те је боље одредио границу између Срба и Арбанаса и наговестно несловенске оазе по Македонији. Због овога су српске етнографске карте лошије од бугарских, на којима су, као што ће се ниже видети, кадшто доста тачно издвојени несловенски народи; иначе су српске и бугарске етнографске карте по научној несолидности потпуно једнаке.

Истог је квалитета, као и горње карте, и скоро публикувано дело *И. Иванџића* (Македонија и Македонци, опис земље и народа. Београд 1906 с. 312, с неколико лепих фотографија и с корисним привредним и трговинским подацима, чију вредност на жалост треба пре употребе увек верификовати). Види статистичке таблице.

¹ La Macédoine, au point de vue ethnographique, historique et philologique, par Offeïcoff. Philippopoli. Imprimerie centrale 1887. Офејков је псевдоним; писац је дела Шопов, дугогодишњи бугарски трговачки агент у Солуну. Дело је написано врло вешто, али ће зналци питања осетити нетачности. То је и после многих списа остало најбоље, заставничко дело бугарске пропаганде. Нема му парњака у пропагандској литератури осталих балканских народа.

² В. Кичовъ. Макодония, съ 11 карти. София. 1900. Ова шовинистичка карта, која тенденциозно сву Македонију боји бугарском бојом, ипак има других особина по којима је боља од свих осталих балканских и страних карата. Основана је на детаљним статистичким подацима, које је Кичев добио од бугарских попова, учитеља и општина у Македонији и које је делимиче и сам верификовао. За то су на њој детаљније но и на једној другој карти обележене границе између македонских Словена и других народа, затим несловенске оазе по Македонији. Али је и она, и у том погледу, далеко од тачности, као што ће се мало даље видети.

³ Пять этнографических картъ Македоніи, съ текстомъ П. Н. Милкова. 1900. г. С. П. Б. Садржи ове карте: од А. Boué, од Kierert-а, издање Е. Stanford-а, карту српске великошколске омладине од 1891. (претходница горе наведене карте проф. М. Андоновића) и карту В. Кичева. У кратком тексту, на marginи, поређује карте међу собом, неке и критикује. Код А. Буеве карте рачуна словенске становнике: „к болгаромъ, потому что сами себя називали бугаре„. Код Киперта има примедба: „Ова карта има то

Македоније, које су излазиле засебно и у војничком листу.¹ Напоследку је *D. M. Brankoff* уз дело о Македонији и њеном хришћанском становништву издао и две етнографске карте Македоније.² — И од грчких публикација познате су ми и приступачне неколике најважније, које су махом још лошије врсте и вредности него и српске и бугарске. Од старијих је

значање, што су на основу ње утврђене границе Бугарске по санстефанском уговору.“ Помиње значајну улогу те карте на берлинском конгресу. Оштро критикује Stanford-ову грчку карту и етнографску карту великошколске омладине, последњу нарочито зато, што је и западне крајеве Бугарске означила српском бојом. Писац ниједном речи не осуђује бугарски шовинизам. Напротив!

¹ Cartes ethnographiques des vilayets de Salonique, Bitolja et Kossovo. 3. cartes à 4 feuilles; 1:250.000 Sophia 1901. На примерима који се јукупвином добијају, исечено је у наслову име писца и издавача. Име писца је дакле непознато, али су несумњиво ове карте званично издање бугарског војног министарства. Нису колорисане површине карте, већ су унесене тачке за места, и те су тачке обојене различним бојама, према народима. Види се да је карта израђена поглавито на основу статистичких таблица у Кичеву, или неких са овима сличних.

² D. M. Brankoff. La Macédoine et sa population chrétienne. Avec deux cartes ethnographiques. Paris 1905. Поглавито статистичке таблице на 270 страна. У предговору су цитирани само они страни писци, који тврде да су Бугари у Македонији; то су само нека од дела и карата, чија је вредност у овом чланку оцењена. Затим је обележио неистините границе Македоније. Све је то учињено толико партизански и тако површно, да ће зналци то примити с потребним неповерењем и испитивати. По овим статистичким таблицама Бугара има много и са северне стране Шарпланине и у приштинској области, а Македонија је сва бугарска. И ако бугарски министар у Паризу, Золотович, признаје (Temps 1905. 18. Février), да има у Македонији 150.000 Срба, овај непознати писац све то одриче. Уз то треба додати, да је име Бранков свакојакo псевдоним, јер нити је познат Бугарин тога имена, који је путовао и проучавао Македонију, нити је познат бугарски писац тога имена, који би по својим ранијим студијама и радовима имао права да овако ауторитативно говори о етнографији Македоније и Старе Србије. Овај спис је научно неупотребљив. И због тога изненађује, да лист *La Macédoine* (organe des revendications légales pour tous les Macédoins) који излази у Паризу под редакцијом Gaulis-а и Doline-а, пре појаве објављује ово дело као особито значајно за македонску етнографију!

позната карта *P. M. Chassiotis-a*,¹ а од новијих *Dr. Cl. Nikolaïdes-a*,² *N. Kasasis-a*³, један мали спис с кар-

¹ P. M. Chassiotis. L'instruction publique chez les Grecs. Paris 1881. Већи део Македоније је грчки: изузете су околине Разлога и Џумаје на граници Бугарске, затим Прилепа, Дебра, Кичева и у неколико Тиквеша (етнографска карта). Основне црте ове карте задржане су и на знатно доцнијој Николаидесовој карти.

² Dr. Cleanthes Nikolaïdes. Macedonien. Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Alterthum, im Mittelalter und in der neueren Zeit. Berlin. Verlag von Johannes Rade, c. 267. 1899. године. *Николаидесово* дело, и нарочито карта (Völker- und Sprachkarte von Macedonien, entworfen nach einer von Prof. Dr. H. Kiepert, im Auftrage des Herrn Zaphiropoulos in Marseille, gezeichneten Karte der von Griechen bewohnten Länder. 1 : 1000.000 1899) најбоље представља данашње грчке погледе о македонском питању. Област грчког језика допире од грчке границе и Егејског Мора па на Север до Неврокопа, Мелника, обухвата Струмицу, иде преко Демир Капије до под Пратеп, обухватајући Битољ и сву околину језера Преспе. Ова карта означава као грчке велике области, које сам пропутовао и знам да у њима нема Грка нити се разумева грчки језик. Али се Грци труде да то оправдају разлозима који су горе изнесени. Изненађује ме да се на овој карти налази *Кипертово* име, јер је он на својој поменутој карти сасвим друкчије представио северну границу грчкога народа. Реферишући ову карту (Petermanns Mitteil. XLVI 1900. Literaturbericht № 369) K. Hassert пише: „In der Karte ist die Hereinziehung des Namens Heinrich Kiepert's gänzlich unangebracht.“ Као што је Гопчевића и *објективна* страна критика објавила за неистинитог писца, тако је исто прошао и Cl. Nikolaïdes. K. Oestreich каже (Geogr. Zeitschrift 1905 c. 284) с видљивом срдњом: „Aber gänzlich wertlos und eine Verschleierung des wirklichen Thatbestandes ist es, wenn Nikolaïdes Mittelmakedonien als das Gebiet des Vorherrschens der griechischen Sprache angiebt. Er nenne mir ein Dorf am Prespasee, in dem die griechische Sprache herrscht, ein Dorf in der Pelagonia, in Murichovo, bei Strumica. Mit welchen Recht gehören diese slavischen Landschaften zum griechischen Sprachgebiet? Er rechnet 647.984 Griechen in einem Land, in dem ich überhaupt keine Griechen gefunden habe.“

³ Nicolas Kasasis, recteur de l'Université d'Athènes, président de la société „l'Hellénismos.“ L'Hellénisme et la Macédoine. Paris 1903.

Грчки су солунски и битољски вилајет, а косовски вилајет је Стара Србија и етнографски припада Србима. На том земљишту стоји, изгледа, и грчка влада у ноти, коју је 1903. г. поводом закључака у Münzsteg-у упутала великим силама. Она тражи да се утврде „les vraies frontières de la Macédoine,“ а то ће бити кад се из Македоније изузмо скопљански санџак; тада остаје права Македонија у којој су Грци у већини.

том грчког *Силогоса*¹ и анонимна: *Carte des écoles chrétiennes de la Macédoine*.²

Поменути аутори српских етнографских карата доказују: да су Словени, који су населили Македонију, били српска племена; да су основне етнографске особине македонских Словена српске; да су историјске традиције само српске; народни језик македонских Словена је српски или српском близак, и они сви нарочито истичу, да се Срби из Србије могу много боље споразумевати с Македонцима, него Бугари из Бугарске. Даље они наглашавају, да је данашњи средње-македонски говор скоро исто што и званични српски језик 14. века (из кога времена имамо највише повеља), и да смо се ми од почетка 19. века у неколико уда-

¹ *Ἡ Μακεδονία καὶ μεταρρυθμίσεις. Υπόμνημα τοῖ ἐν Ἀθῆναις Μακεδονικοῦ Συλλόγου. Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου Π. Ε. Σακελλαρίου* 1903. Уз ово дело има карта с политичком и црквеном поделом европске Турске и са статистичким таблицама. У последњима је најпре по вилајетима, затим по епархијама назначено грчко, бугарско и мусломанско становништво у солунској и битолској области. У Турке и Грке су урачунати сви, о којима грчки писци држе да су јелинизирани, и ако говоре друге језике (на пр. Јелинофони, Влахофони, Туркофони, Бугарофони двојезични), а у Бугаре: шизматици (значи егзархисти) и унијати.

² Размера 1:400.000. Paris (при крају 1905. г.). Gravé et imprimé par Erhard F-res. У солунском и битолском вилајету су сигнатурама разне боје означене грчке, бугарске, румунске и српске школе, затим грчке цркве, манастири и метоси. Сигнатуре су разне величине према броју ђака у школама. Грчке школе и цркве, означене црвеном бојом, несразмерно превлађују над осталим, затим долазе многе бугарске, а губи се незнатан број српских и румунских школа. Неколико српских и бугарских школа нису означене. Ништа као ова карта не даје представу о огромним напорима, које чине Грци да јелинизирају поменута два вилајета. Такви напори не могу остати узалудни. Али је ова карта најбољи докуменат, којим се може доказати да по броју школа не треба признавати права балканских народа на поједине делове Македоније; јер грчке школе превлађују и у чисто словенским областима, као што је битолска.

љили од македонског говора тиме, што смо узели за књижевни језик један дијалекат северозападне области српскога народа. Од 11.—19. века народ у Македонији се није звао Бугарином, осим што су га тако Турци и други странци кашто називали. Име Бугарин се почело распростирати од 19. века, поглавито утицајем бугарске пропаганде, стварањем бугарског егзархата и разноврсним утицајима необавештених или политички инспирисаних Руса. Зато има бугаризама у особинама македонских Словена и отуда многобројне бугарске присталице у Македонији. — Поменути бугарски писци напротив тврде: да се Македонски Словени зову Бугарима, да је то народно име и да су македонски Словени чисти Бугари; македонски говори су мало дијалекти бугарског језика.¹ Даље тврде, да имају већих историјских права на Македонију но Срби; Србији је неопходна потреба излаз на море, и, пошто је Аустро-Угарска окупирала чисто српске земље, Босну и Херцеговину, и спречила Србији излаз на Јадранско Море, Срби су се окренули Југу, на Македонију.² — Противно Србима и Бугарима, који своје претензије на Македонију подупиру горњим, поглавито етнографским, лингвистичким и историјским разлозима, Грци истичу своја историјска права и знатну културу и културне утицаје. Грци су у Македонији „das leitende Kulturelement.“ Македонија је „ein Land mit griechi-

¹ Књижевни бугарски језик се знатно разликује од средње-македонских и северно-македонских говора.

² Упућујем на с. 54. ове расправе, где се види, да је најглавнија српска етнографска карта старија од окупације Босне и Херцеговине. Тачно би било да бугарски писци кажу: да су од поменуте окупације Срби још више упућени на Македонију.

scher Volks-und Staatssprache.“¹ Затим с правом тврде, да у Македонији има грчког становништва, али додају да се као Грци морају сматрати и бугарофони, србофони, туркофони, арбанофони и влахофони, који су византијском културом јелинизовани. Полазећи с тога гледишта, раније су узимали да су њихове све земље јужно од Балкана и Шарпланине. Међутим новији писци као што је у примедбама саопштено, признају да су у северном, знатном делу праве Македоније компактне словенске масе, и претендују на ону област која је означена у Николаидесовој (Кипертовој) карти.²

Моје гледиште према овим етнографским картама и разлозима поменутих српских, бугарских и грчких писаца довољно је обележено на предњим странама.

Статистички подаци

Као што су етнографске карте израђене на погрешној основи, и статистичке таблице су и у основи и у детаљима погрешне. Балкански и многи од страних аутора статистичких таблица, полазећи од горе изложених нетачних проматрања, рачунају све македонске Словене у Србе или Бугаре. Држим да је довољно убедљиво доказано, *да је апсолутно немогућно у народној маси македонских Словена издвојити етничке Србе и етничке Бугаре*, а према томе је даље сасвим неистинито урачунавати све Македонске Словене у Бугаре или у Србе. Било би могућно само из-

¹ Цитирано дело од Николаидеса, с. 129. и 130.

² „Грчке мисли о етнографији Балканског Полуострва“ у Отацблани за 1890. г. с. 68. изложио је и *Ст. Новаковић*, према делима и 3 карте, које су махом старије од горњих.

двојити присталице бугарске, српске и грчке партије међу македонским Словенима, дакле такве присталице народности, које су пропагандом или другим утицајем формиране. То је незнатан део македонског словенског становништво, које у маси није пропагандама афицирано. Ово не би било научно, етнографско издавање Срба, Бугара и Грка, већ партијско. При таквом издавању би у једној истој македонској породици било чланова, који су присталице српске, бугарске и грчке народности. Како су даље ти односи колебљиви и како се често дешавало да поједине породице, делови села и цело село, пређу из српске у бугарску партију и обрнуто, онда се види, да се и поменутом методом партијског издавања не може поуздано фиксирати ни онај, незнатнији део словенског становништва, који је под енергичним утицајем разних пропаганди. — Првом заблудом су заведени *Кичев, Бранков, Верковић, Милојевић, Гопчевић, И. Иванић* и др., који су све македонске Словене урачунали у Бугаре, не признавајући ниједног Србина, или у Србе, не признавајући ниједног Бугарина. Имплицитно и посредно су се служили другом, ипак донекле оправданом методом, они писци, који су мислили да из броја грчких, бугарских и српских школа могу извести приближне бројне односе између македонских народности. Али је међу објективним испитивачима, који не припадају балканским народностима, у најновије време превладало мњење, да у Македонији не треба издајати Србе и Бугаре, пошто научно није решено, да ли су македонски Словени Срби или Бугари. Они словенско становништво означавају именом македонских Словена или Србо-Бугара. Тако су посту-

пили: руски консул *Ростковски*, затим *Dr. K. Peucker* и *K. Gersin*. Последња два етнографа се слажу с мојим гледиштем, које је у овој расправи прецизније обележено. — Али поред горњих, у статистичким таблицама македонског становништва има и других заблуда и погрешака.

Досадашње статистичке таблице су рађене на основу тројаквих извора: по турским званичним подацима, по епархијским списковима и по приватним обавештењима преко општина, учитеља, свештеника и других пропагандиста. Само први подаци дају број душа, из друга два извора се може сазнати једино број домова. Пребројавање у правом смислу, као у европским државама, није у Турској никад било.¹

Турски званични подаци су *нуфуз-тефтери*, затим бројеви, који се саопштавају у вилајетским календарима или *Салнаме* и добијају се из нуфуз-тефтера. Нуфуз-тефтери су статистичке књиге, у којима треба да се забележи свако рођење и сваки смртни случај, и то раде нарочити чиновници, који се зову *нуфуз-мејмури*. Податке добијају од сеоских кметова, свештеника и хоџа. У нуфуз-тефтерима се становници записују само по вери. У мухамеданце се дакле рачунају Турци, Арбанаси, помухамедањени македонски Словени, Грци и Власи. *Урум-милет* су све присталице грчке патријаршије, дакле не само Грци, већ и они македонски Словени, који су њене присталице, затим Власи, православни Арбанаси, па и око 4000 православних Ту-

¹ То је покушано у најновије време, али на погрешној основи, и изгледа да је обустављено. *La Macédoine* № 11 од 1905. г. Paris, дала је у главном добру критику те турске основе (на којој је пребројавање било започето), али поглавито с бугарског гледишта.

рака, који живе између Дrame и Сереза. *Бугар-милет* су присталице бугарске егзархије. Док није била основана бугарска егзархија, турске статистике су све македонске Словене убројавали у Урум-милет (грчке, управо патријаршијске присталице). Тада дакле званично није било Бугара у Македонији, већ само Грка. Турске статистике разликују и *католик-милет*, где урачунавају различне народе католичке вере. И Јевреји (Јаудије) се помињу у званичним турским статистикама само зато што имају засебну цркву. Који народ нема своје националне цркве, томе не може име ући ни у нуџуз-теџтере ни у Салнаме. Само зато Србе не помињу ове званичне турске статистике.¹

Безбројне су погрешке турске статистике. Главни јој је задатак да утврди број мушког становништва, јер властима мухамеданци требају због војне обавезе, а хришћани због војног данка. О женскињу она само узгред води рачуна, и број женскиња је скоро произвољан, несумњиво много мањи но што је у ствари. — Мањи је и број мушкиња.² Општине плаћају војни данак према броју мушких глава, зато се сваки хришћански кмет труди да турска статистика сазна што мањи број мушких глава. Нуџуз-мејмури, који имају контролу над тим послом, лени су и несавесни, и осим тога они неки пут за бакшиш пристају на минимални број мушких глава. — По нуџуз-теџтерима

¹ Реферишући прво издање ове расправе, штампано у „Делу“ *Македоно-одрински Преглед* се чуди што ја тврдим да турска званична статистика издваја само вере, не народности. О горњим, апсолутно несумњивим констатацијама не вреди даље ниједне речи трошити.

² Поред свих наведених злоупотреба, тај број ипак није сасвим погрешан, јер се ниједан Македонац не може ни по Турској кретати без свога нуџуза, а без њега не би требало да добије ни право на женидбу.

и Салнаме у варошима је увек мањи број становништва, нарочито хришћанског становништва, но што је у ствари. Тромо и лено чиновништво не може да држи евиденцију над сељакањем становништва. Међутим непрекидно притиче сеоско, нарочито словенско становништво у вароши, због веће безбедности и многостручнијих и лукративнијих начина зараде. Такве сељаке нуфуз-тефтери и Салнаме махом непрестано рачунају да живе у селу, где су рођени.

Има двојаких епархијских спискова, патријаршијских и егзархијских, и њима је обухваћено разво хришћанско становништво. У њима је број домова у толико нетачан, што свештеници имају тежњу да кажу мањи број домова. Узроке, због којих они то раде, саопштио је *Ростковски*, који се у својој статистици и епархијским списковима служио, и тврди, да су бугарски, егзархијски спискови ипак тачнији од грчких, патријаршијских.¹ Разуме се да су то чисто верски, не национални спискови. Грчки спискови не одвајају праве Грке од осталих присталица патријаршије, и зато нема никаквог начина, да се из њих изнађе број патријаршијских Словена, који је несумњиво врло велики. А пошто бугарски егзархијски спискови воде рачуна само о домовима својих присталица, то онда нема никаквог званичног начина, да се сазна број патријаршијских Словена. Све процене о броју тих Словена оснивају се на приватним обавештењима, врло често из несигурних извора, као што ће се ниже видети. Кад се уз поменуе погрешке дода и ова немогућност, онда је сасвим јасно, да је не само непознат број патријар-

¹ Распредѣленіе жителей солунскаго вилаяета въ году 1899. с. 4.

пијских Словена, већ није ни приближно тачно познат ни број македонских Словена у опште.

Остају још приватна обавештења, преко општина, учитеља, свештеника и других пропагандиста, која су нарочито употребљена у многобројним бугарским статистикама. Али у земљи, која је до непојамних размера пропагандама узбуркана, где пропагандисти воде статистику и дају статистичке податке, није могућно веровати никаквом броју, који долази из тих извора. Ти одушевљени људи сматрају колорисање и фалсификовање статистичких података за велико национално дело, и нарочито се труде да необавештеним странцима сервирају такве лажне податке. У неким местима постоје готове ризнице лажних података. У последње време су у томе најбоље Бугари успевали, зато што су били највреднији и што су необично енергичним радом задобили велики број присталица и македонском питању спољно дали бугарско обележје. Тиме су њихови подаци добили изглед вероватноће.¹

По овој процени статистичких извора и података јасно је: 1) да број македонског становништва у опште, а специјално македонских Словена, није до сада ни приближно тачно одређен; 2) да није могућно међу македонским Словенима издвајати Србе и Бугаре,

¹ Већ се и у западној Европи почиње увиђати неистинитост статистичких података о Македонији. *K. Oestreich* (Die Bevölkerung von Makedonien. Geogr. Zeitschrift 1905 с. 285) у главном је тачно оценио не само Гопчевића и Николаидеса, већ и бугарске и румунске статистике о македонском становништву. Он каже: „Sie sind alle wertlos, alle zu einem bestimmten Zweck und aus Feindschaft gegen ganz bestimmte Nationalitäten zusammen gestellt.“ Са задовољством се чита да су те статистике „ein frivoles Spiel“, да се у њима види „absichtliche Unehrllichkeit“. „Man kann, um in einem Bilde zu reden, sagen, dass alle Quellen, die unserer Kenntnis zu Gebote stehen, vergiftet sind“ с. 278.

а сасвим је неистинито све македонске Словене урачунати у Бугаре или у Србе.

Остаје да испитамо, да ли је могућно поуздано одвојити Словене од Несловена, Грка, Турака, Арбанаса, Влаха и других. Међу њима су велике разлике, које спољно и на први поглед падају у очи, а и данашњи статистички извори дају за то одвајање основаца, тако да га је могућно у великим цртама извршити. Број мухамеданаца дају и званична статистика и досадашњи статистички списи, али се због поменутих узрока не могу поуздано одвојити Турци и Арбанаси, затим Помаци и Арнауташи (помухамедањени Словени) од правих Османлија и Арбанаса. Даље се ни по каквим данашњим статистичким изворима не могу поуздано одвојити патријаршијски Словени од Грка, и ако су то скроз различни народи: нема, као што је речено, никаквих званичних података. Још би теже било, служећи се поменутих статистичким изворима, одвојити православне Арбанасе, у неколико и Влахе, од правих Грка; за Влахе је истина, дао *G. Weigand* релативно поуздане податке. Али, и кад се апстрахује од тешкоћа којима је корен у статистичким изворима, у свима би последњим случајевима и статистичар — етнограф, који би на лицу места предузео пребројавање становништва, наишао на ове тешкоће.

Има села патријаршијских Словена, који су у прелазу од македонских Словена Грцима. Најблажији је или најмање је авансиран овај случај. У селу Постољу (код старе Пеле), на северном ободу солунске Кампање, живе патријаршијски Словени грчке партије, и мушкиње зна нешто мало грчки, док у кући

међу собом говоре македонски словенски језик; имају свештеника и учитеља, који су били (1901. год.) јелинизовани Словени. После не дугог разговора они су се мени понудили да сви пређу, и свештеник и учитељ, у српску партију. У истом су прелазном стадиуму македонски Словени Горњег Куфалова, где је била грчка школа, док је у Доњем Куфалову, у ствари у истом народу, бугарска школа. Једни су грчке, други бугарске патије, али су после свршене основне школе давали понеки своју децу у српску гимназију у Солуну. Има села, на пр. Граматик, Катраница и друга, у којима живе патријаршијски Словени, грчке партије, али све одрасло мушкиње зна добро грчки, док жене и деца или не знају грчки или знају само понеку реч. Којој би народности при пребројавању становништва требало прибројати овакве, у неколико или у пола јелинизоване македонске Словене?

Има извесних незгодних случајева, у којима је тешко одвојити Грке од Влаха, или ове последње од македонских Словена. До најновијег времена су македонски Власи били под потпуним утицајем грцизма, и у масама су јелинизирани, нарочито по варошима; овде их доста има који су свој језик сасвим заборавили, и одушевљене су присталице јелинизма. О таквима не може бити сумње да су Грци. Али су се до најновијег времена, када је почела румунска пропаганда, готово сви Власи Македоније налазили у мање или више авансираном прелазном стању ка грцизму, неки и ка словенству. Имали су грчке школе и свештенике, и сви су више мање говорили грчки, готово сви и словенски. Мени су познати Аромунџи, који су

у неким варошима били не само присталице српске или бугарске партије, већ су се рачунали као први људи тих партија. Пре неколико година је почео нов покрет међу Аромунима Македоније, који је пренет из Румуније. Многа села, полујелинизована, вратила су се аромунству, затим су из страха од грчких чета нека опет прилазила јелинизму. А и у будуће ће зависити од већег притиска грчког или румунског, и од користи до које долазе, да ли ће бити Грци или Румуни. Такав је исти случај и с онима, који су у пола словенизирани. Којој би народности такве људе и таква села требало прибројати?

Овим је обележена вредност досадашњих статистичких таблица, те није потребно посебице их разматрати, ма да сам и на лицу места предузимао пробе тачности за оне од њих, које су детаљно рађене. И по тим пробама сам се уверио, да су и боље бугарске статистике, као што је Кнчевљева, смањивале број Грка и Турака, док су грчке (то се и на први поглед и без проба види) знатно смањиле број македонских Словена. Све поменуте заблуде и неистине статистичких таблица најбоље ће се видети из овог упоредног прегледа. (В. приложене статистичке таблице о македонском становништву).

СТАН

(СРПСКИ)											
опчевић, istik von Altserbien cedonien.			, елей			K. Gersin, Macedonien und das türki- sche Problem. Wien, 1903.			Dr. Karl Oestreich ¹ Die Bevölkerung v. Makedonien Geographische Zeitschrift. Elfter Jahrgang. Fünftes Heft. Leipzig 1905. Стр. 292.		
ВСКИ	онија и Скопска тара Србија	УКУПНО	Вилајет :			Вилајет :					
			онија и Скопска тара Србија	УКУПНО	ВСКИ	онија и Скопска тара Србија	УКУПНО	ВСКИ			

